

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

NR. 1, JAN. KVT.
20. ÅRG. 2003

SIDEN SAXO

A detailed oil painting of a man in 18th-century attire. He has a large, white, powdered wig and is wearing a dark brown coat over a light blue waistcoat and a white cravat. He is looking slightly to the right of the viewer with a neutral expression. The background is a soft, warm-toned wash of colors.

Et benknusende
boldspil genskabes

Saxo og runerne

Bønderpiger på
skolebænken

Den store
sædelighedsskandale

En fornem vinkælder

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 1
20. årgang 2003

Ansvarshavende redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen
Lars B. Struwe

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Lay-out:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement og adresseændring:
Henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 6615 7999,
press@forlag.sdu.dk
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020

Pris:
Årgang 2003 kr. 160. Løssalg pr. nr.
ved forsendelse kr. 60. Udlands-
abonnement årgang 2003: Kr. 200.

Distribution.
Avispostkontoret

Siden Saxo udkommer 4 gange
årligt.

Forside: Maleri af Pilo forestillende
Johan Sigismund Schulin.
Foto: Hans Juhl.

© Copyright:
Siden Saxo 2003

www.sidensaxo.dk

NYE TIDER

Velkommen til årets første nummer af Siden Saxo, som repræsenterer et lille jubilæum, da det er 20. årgang, vi tager hul på.

Siden sidste nummer har magasinet fået ny redaktion. Charlotte S. H. Jensen, der i mange år har været Siden Saxos ankerkvinde, er fratrukket, og i stedet er tiltrådt Lars B. Struwe og Ole Magnus Mølbak Andersen, der begge er arkivarer på Rigsarkivet. Samtidig har Syddansk Universitetsforlag overtaget produktion og distribution, og henvendelser vedr. abonnement skal således for fremtiden rettes dertil.

Redaktorskiftet vil formodentlig kun i begrænset omfang kunne mærkes på bladets indhold. Redaktionen vil fortsat lægge fokus på spændende, væsentlige og velformidlede historiske artikler. Det er dog redaktionens opfattelse, at danmarkshistorie skal opfattes bredt, både hvad angår geografi og periodiseringer, og allerede i dette nummer finder vi to artikler, som lægger fokus på tiden under og endda *for* Saxo.

Kåre Johannessen beskriver i artiklen 'Blod, Sved og Latter – et benknusende boldspil genskabes', hvordan det på Museet ved Trelleborg er lykkedes at genoplive det drabelige vikingetidsspil *knáttleikr*. Det er ikke læsning for sarte sjæle, og det kan anbefales at tegne livsforsikring, før man vover at kaste sig ud i de drabelige kampe. *Knáttleikr* er et lysende eksempel på, hvordan man kan formidle historie på en ny, ganske anderledes og meget spændende måde.

Inspireret af magasinet navn har *Anders Lundt Hansen* skrevet artiklen 'Saxo og runerne' om Saxos forhold til runerne i Danmark. Saxo var gejstlig og skrev med latinske bogstaver, men hvad vidste han om runer, og hvordan opfattede han deres rolle i sin egen samtid?

Hvorfor hedder en havartiost en havartiost, og hvorfor er Danmark så berømt for sine mælkeprodukter? Ja, det er faktisk kvindernes fortjeneste, konstaterer *Irene Hellvik*. I artiklen 'Bønderpiger på skolebænken' viser hun, hvordan de danske mejersker i 1800-tallet lagde grunden til Arlas succes.

Korruption og magtmisbrug er heldigvis relativt sjældne fænomener i dagens Danmark, men for godt 100 år siden rantes Københavns Politi af en betydelig skandale. I artiklen 'Den store sædelighedsskandale' beskriver *Merete Bøge Pedersen*, hvordan det københavnske sædelighedspoliti i slutningen af 1800-tallet nærmest beskæftigede sig mere med at udføre kriminalitet end med at bekæmpe den.

Hvad mælk har været for dansk landbrugsekspert, har vin længe været for landene ved Middelhavet. Men hvem drak vin i 1700-tallets Danmark, og hvor kom vinen fra? *Karen Hjorth* fortæller i artiklen 'En fornem vinkælder i 1744' historien om verdensmanden Johan Sigismund Schulins imponerende vinkælder. Vi må advare om, at man let kan blive helt tørstig.

Endelig er der nyt om historiske bøger, og vi giver svar på en række af læsernes historiske spørgsmål.

Tilbage er blot at ønske alle god læselyst!

Lars B. Struwe og Ole Magnus Mølbak Andersen, redaktører

Blod, sved og latter 5
Af Kåre Johannessen

Saxo og runerne 11
Af Anders Lundt Hansen

Bønderpiger og skolebænken 16
Af Irene Hellvik

Den store sædelighedsskandale 25
Af Merete Bøge Pedersen

Bognyt & Spørgekassen 30

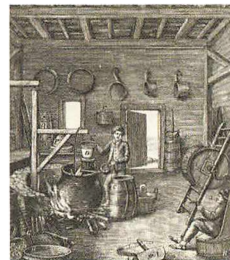
En fornem vinkælder i 1744 35
Af Karen Hjorth

**Blod, sved og latter –
et benknusende boldspil
genskabes
side 5**

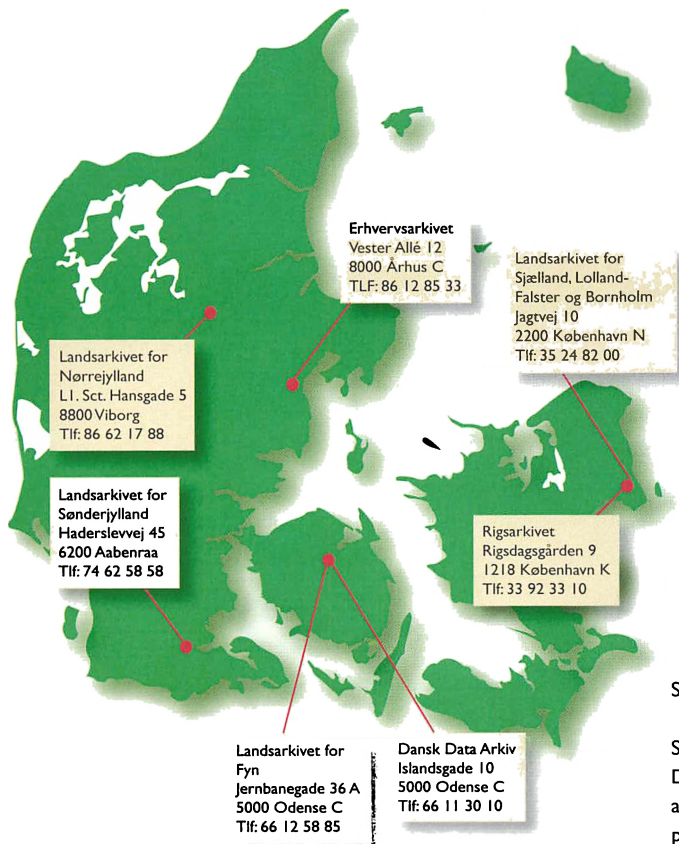
**Saxo og runerne
side 11**

**Bønderpiger på
skolebænken –
mejerskeuddannelsen
1837-1875
side 16**

**Den store
sædelighedsskandale
side 25**

**En fornem
vinkælder
side 35**

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I Statens Arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

Blod, sved

– et benknusende boldspil genskabes

og latter

AF KÅRE JOHANNESSEN
FOTO HENRIK BJERREGRAV

Vikingerne yndlingsport var en blanding af hockey, rugby og det keltiske hurling. Og det var en barsk omgang: »... den dag var spillet hårdt, og ved aftentide lå der seks mand døde«, kan man læse i sagaerne. Helt så slemt var det dog næppe, men *Knáttleikr* er alligevel et boldspil ud over det sædvanlige.

Boldspillet knáttleikr vil være læsere af de islandske sagaer bekendt. Referencer til spillet er talrige i de middelalderlige tekster og tyder på, at det har været ekstremt populært blandt de barske beboere på den nordatlantiske ø i svundne tider. Strengt taget kan ingen omtaler af spillet føres tilbage til vikingetiden, men det forekommer sandsynligt, at det har været lige så udbredt da, som det var i middelalderen. Ligeledes synes der at være få omtaler af spillet uden for den islandske litteratur, men det kan meget vel tænkes at have været udbredt også i andre dele af vikingernes verden.

Beklageligvis er der ingen af de middelalderlige skribenter, der har fundet det umagen værd at gengive spillets regler i deres helhed. Sandsynligvis har knáttleikr været så udbredt på nedskrivningstidspunktet, at det har været

Knáttleikr:

Trelleborgreglerne

Knáttleikr spilles på en rektangulær bane, 40 x 15 skridt. I hver ende står et fire fod bredt rugbymål, med overliggeren seks fod over jorden. Bolden er en læder- eller stofbold af omtrent tennisboldstørrelse. Spillerne kan frit krydse sidelinien under spil. Når bolden krydser baglinjerne standses spillet, og bolden kastes ind af en spiller fra den berørte banehalvdel. Før spillet påbegyndes, beslutter de to hold sammen, hvilke spillere, der mandsopdækker hvilke modstandere; alle spillere har en særlig, personlig modspiller.

Holdene består af fem aktive spillere. Udskiftninger kan forekomme løbende gennem spillet, og et hold kan benytte så mange udskiftningsspillere, som der ønskes. Når en spiller ønsker udskiftning forlader han banen og klapper sit boldtræ mod boldtræet hos den reserve, han ønsker skal overtage pladsen.

Alle spillere er udstyret med boldtræ, og bolden kan sparkes, kastes eller slås med boldtræet. Mål kan dog kun scores med boldtræet. Et mål er scoret, når en spiller med sit boldtræ slår bolden over overliggeren på modstandernes mål. Bolden kan bæres i hånden op til fem skridt.

Ved spillets start placeres bolden på banens midte. Anførerne tager opstilling fem skridt fra bolden, men på modstandernes banehalvdel. Når dommerne blæser i horn, kæmper anførerne om bolden, og spillet er i gang. Dersom spillet bliver for voldsomt (eller kedeligt), kan dommeren afbryde spillet, hvorefter bolden placeres på midtbanen som ved spillets start. Det samme sker efter et mål.

Tacklinger må kun gennemføres med brug af overkroppen, og boldtræer må ikke anvendes til at stoppe modspillere. Bevidste slag eller spark efter modspillere må ikke forekomme. Spillet er slut, når der i alt er scoret tre mål.

unødvendigt at nedfælde reglerne på papir (eller, mere korrekt, pergament), simpelthen fordi alle i samtiden har kendt dem i forvejen. Kun fragmenter, antydninger og småbemærkninger har fundet vej til de skrevne kilder, således at én kilde fx godtgør, at det var en holdsport, en anden, at der blev anvendt boldtræ, og en tredje, at man spillede med en fast modspiller på det andet hold. I praksis har spillets regler været glemt gennem otte århundreder til trods for dets engang enorme popularitet.

I sommeren 2002 blev spillet genstand for opmærksomhed fra personalet på Museet ved Trelleborg nær Slagelse. Planlægningen af det årlige vikingemarked var godt undervejs, da behovet for en eller anden form for særligt optrin blev klart. Sædvanligvis arrangerer museet forskellige former for underholdning for markedsdeltagerne efter lukketid, og idéen om at genskabe dette åbenbart vældigt voldsomme boldspil blev født. Efter intense studier af sagamaterialet viste det sig, at det rent faktisk var muligt at rekonstruere reglerne med en rimelig grad af autenticitet. Naturligvis var en fuldstændig genskabelse umulig, men de mange spredte bemærkninger kunne stykkes sammen til et regelsæt, der i det mindste ville give et spil, der kunne fungere i praksis.

Ved læsning af sagaerne får man som læser nemt det indtryk, at den gennemsnitlige knáttleikr-spiller var en fuldkommen psykopat. Ofte beretter teksterne om spillere, der mister livet (med eller uden brug af våben) under et spil, og der kan findes flere eksempler på overlagte mord. Selv om man antager, at disse passager optræder i sagaerne af litterære eller dramatiske årsager snarere end som eksempler på, hvordan spillet rent faktisk blev gennemført i dagligdagen (og dermed tilslutter sig den opfattelse, at selv vikingerne ikke var så bindegale), tegner der sig stadig et billede af et uørt voldsomt og brutalt spil.

Der er muligt, at dødsfald har forekommet under knáttleikr, men det er usandsynligt, at det har været helt så almindeligt, som kilderne hævder. Det er vanskeligt at forestille sig en forlystelse, der har dødsfald som en integreret (eller i hvert fald accepteret) del af spillets regler – vikingerne var måske nok brutale, men fuldkommen gale var de generelt ikke. Bemærkninger som dén i *Hord Grimkelssons Saga* om, »at den dag var spillet hårdt, og ved aftentide lå der seks mand døde« lyder i høj grad som et litterært kunstgreb ligesom fortællingen om Egil Skallagrímssons økemord på en medspiller i hans tidlige barndom, som det berettes i kapitel V i hans saga (især set i lyset af *Eyrbyggja Sagas* meddelelse om, at Tord Bard var udelukket fra spillet på grund af hans iltre temperament). Lakoniske, bloddryppende hændelser som disse er tallose i sagalitteraturen, og selv om den sproglige stil giver overbevisende indtryk af nøgtern objektivitet, er det blot en litterær konvention, ikke en sandfærdig gengivelse af fortidens hændelser. På mange måder er sagaerne langt nærmere beslægtet med vore dages actionfyldte Hollywoodfilm end med faktuelle historiebøger. Personerne i *Gretters Saga*, for eksempel, ville formodentlig føle sig betydeligt mere hjemme i en af den amerikanske filminstruktør Quentin Tarantinos voldelige film end i den historiske vikingetid.

Efter i det store hele at have rekonstrueret reglerne, stod det klart, at en

decideret tolkning flere steder var en nødvendighed; vikingetidens Island var ikke det regelstyrede samfund, vi kender i dag. Regler var måske nok regler, men det forekommer troligt, at de er blevet justeret efter de konkrete forhold i dagligdagen. Antallet af spillere kan fx have varieret, eller banens størrelse kan være blevet indrettet efter spillestedets topografiske udformning (det lader til, at knáttleikr ofte blev spillet på is, men om sommeren må det være blevet afviklet på de få, spredte og stenfyldte enge i dalene). På samme vis antyder en bemærkning i *Egil Skallagrimssons Saga*, at Skallagrim – en berygtet bersærk – ved en lejlighed havde to modspillere i stedet for den sædvanlige ene, at man simpelthen har betragtet Skallagrim som for stor en mundfuld for én modspiller. Alt dette måtte der naturligvis tages højde for ved en rekonstruktion af reglerne.

Mange detaljer måtte altså udtænkes på ny, uden konkret støtte i kilderne, eller lånes fra hvad der forekom at være beslægtede spil. Efter moden overvejelse faldt valget på hockey, rugby og det keltiske hurling, der alle ligner knáttleikr tilstrækkeligt meget til at kunne fungere som inspirationskilder. Man kan endog vove et forsigtigt gæt på, at knáttleikr er en slags stamfader til disse spil – det irske hurling hævdes således at kunne spores tilbage til vikingetiden og kan således udmærket være inspireret af legesyge nordboere (ligesom inspiration den anden vej naturligvis også er mulig). Det blev besluttet at hente målenes udformning fra rugby, mens simple flade boldtræer blev valgt til spillerne. De hockeyagtige stave fra hurling var oprindeligt blevet valgt, men blev siden opgivet under hensyn til de betydelige fysiske skader, en sådan stav ville kunne forvolde i hænderne på en ivrig spiller.

Det skulle imidlertid vise sig, at dét teoretisk at udforme spillet på papiret, og rent faktisk at spille det langtfra var det samme. Om aftenen den 4. juli blev der dannet to hold af medlemmer af museets personale og de mange vikingegrupper, der opholdt sig på Trelleborg til det årlige marked. Holdene blev forsynet med boldtræ og gik på banen med 11 mand på hvert hold. Banen blev udformet som en rektangel, 40 x 15 skridt, markeret med nedstukne spyd i hjørnerne, og deltagerne kastede sig ud i spillet med beundringsværdig entusiasme og dødsforagt. Spillet var – for at sige det mildt – voldsomt og ville uden tvivl have varmet hjerterne på vore forfædre. Regulære dødsfald blev lykkeligvis undgået, men alligevel var de fysiske skader både talrige og varierede; skuldre, knæ, fingre, pander og ankler blev skadet med en imponerende hast, og det stod hurtigt klart, at antallet af spillere skulle reduceres betydeligt for at undgå varige men. Det stod også hurtigt klart, at det anførte antal mål for en kamp var sat alt for højt. Nojagtig, mekanisk tidsmåling (som vikingerne selvsagt ikke besad) blev affejet fra starten, og i stedet blev varigheden af et spil fastsat til *indtil det ene hold har scoret ti mål*, hvorved spillets varighed blev bestemt af kvantitet, ikke af tid. Efter en halv times udmærkede løben frem og tilbage, hoppen på modspillere (og lejlighedsvis medspillere) og ren og skær nævekamp, var alle aldeles udmattede, og der var stadig kun scoret to mål. Det blev enstemmigt vedtaget, at tre mål ville være alt rigeligt til én kamp.

Ny bog om Vikingerne

På forlaget Klematis udkommer primo 2003 en ny bog til større børn om vikingetiden. ***Blandt Krigere, Søfolk og Trælle – Vikingetiden i Danmark*** er skrevet af cand. mag. Kåre Johannessen, og den er først og fremmest en præsentation af de forskellige sociale klassers dagligdag og livsvilkår. Bogen retter sig især til aldersgruppen 11 – 14 år og tager udgangspunkt i, at selv ret komplicerede fænomener som kildekritik og dateringsmetoder sagtens kan forstås af børn, når blot de tilpasses efter målgruppens forudsætninger. Bogen er rigt illustreret med farvefotos, og inddelt i korte, overskuelige afsnit.

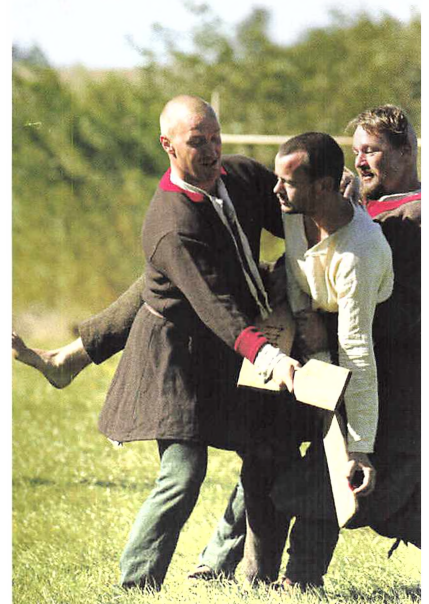
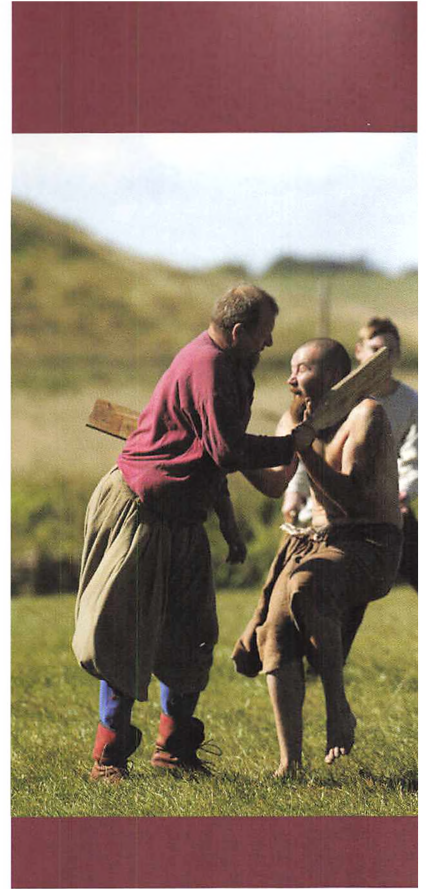
Da spillet den følgende mandag eftermiddag for første gang blev spillet officielt med tilskuere, var holdenes størrelse blevet fastsat til fem, og spillernes generelle blodtørst søgt dæmpet med pålæg om at gå lidt mindre hårdhændet til værks. Skønt spillerne var meget opsat på at vinde, havde alle et intenst ønske om at overleve og spillede derfor noget mere nænsomt. Behovet for en dommer var også blevet klart, selvom en sådan ikke omtales i kilderne. Trelleborgs formidlingschef, der var mest fortrolig med reglerne (og i øvrigt én af de ærefuldt faldne fra prøvespillet om lørdagen), påtog sig hvervet. Til trods for de tilføjede begrænsninger var spillet stadig hurtigt, dynamisk og temmelig voldsomt. I alt varede kampen godt og vel en halv time og var fra start til slut actionfyldt og temmelig uforudsigeligt. Skader forekom stadig, men af en mindre halsbrækkende art end under testspillet; den værste var et brækket ribben.

Målsætningen var at rekonstruere et voldsomt og halvfarligt boldspil, og resultatet var i ét og alt tilfredsstillende om end lejlighedsvist smertefuldt. De rekonstruerede regler svarede i det store hele nøje til de spredte informationer i kilderne, om end visse kildepassager bevidst måtte fravælges, fordi de direkte modsagde hinanden. Dette kan muligvis skyldes en sproglig misforståelse; *knáttleikr* betyder nemlig slet og ret »boldspil«, og det er således ikke umuligt, at der i sagaerne er tale om flere forskellige spil med individuelle regler. I alt væsentligt blev spillet af deltagerne oplevet som ganske overbevisende. Opfattelsen var, at det formodentlig var lykkedes at komme ret tæt på de oprindelige regler. Tilskuerne lod til at være enige, idet spillet blev ledsaget af høje hyldes- og hånsråb, ikke ulig hvad man kan opleve ved en større fodboldkamp – en tilskueradfærd der i øvrigt ganske svarer til sagaernes beskrivelser.

På Trelleborg arbejdes der nu videre med udviklingen af spillet. Som en lidt overraskende udløber af museets boldleg er der nu etableret knáttleikrforeninger på New Zealand, i Tyskland og i Australien, og på længere sigt kan man forestille sig rigtige opvisningskampe mellem etablerede, øvede hold, eller måske ligefrem en turnering. Naturligvis kan det ikke blive »som vikingerne spillede det«, da den viden er tabt én gang for alle, men der næres stor tiltro til, at spillet i dets rekonstruerede form giver et godt og troværdigt billede af, hvordan den mandlige ungdom i svundne tider har tilbragt deres fritid.

Kåre Johannessen er inspektør på Museet ved Trelleborg / Sydvestsjælland Museum og kan kontaktes på e-mail: bersaerk@yahoo.com

Artiklen har tidligere været bragt på engelsk i Viking Heritage Magazine 3/2002.

Saxo & RUNERNE

»Sakse Runemester« er det navn, som Grundtvig fordanskede Saxo Grammaticus til – den Saxo, der omkring år 1200 skrev det store værk »Gesta Danorum« – danernes bedrifter. At »Grammaticus« er et velfortjent tilnavn til Saxo, som skrev på et formfuldendt latin, er der ingen tvivl om. Men hvad med titlen »Runemester«? Hvor fortjent er den, og hvad har Saxo at sige om runerne?

SAXO
GRAMMATICUS

Grundtvigs forestilling om Sakse Runemester. Saxo kunne formodentlig skrive runer, men ville aldrig gøre det i et prestigefyldt værk som 'Gesta Danorum'.

AF ANDERS LUNDT HANSEN

De magiske runer

»Da han ville kysse hende til afsked, gav hun ham sådan et stød, at han gik i gulvet og hamrede hagen i jorden. Men straks efter rørte han hende med et stykke bark beskrevet med runer og gjorde hende vanvittig som en beskeden hævn for de mange fornærmelser, hun havde budt ham.« (Saxo, bog III)

Manden i dette lille brudstykke af Saxos fortælling er Odin, gudernes konge, og kvinden, som han slår med galskab, er en russisk prinsesse, som han prøver at forføre. Takket være runernes forbandelse lykkedes det da også senere for ham, og det at bruge runer til hedensk magi sker flere gange i Saxos beretninger. Og stadig i dag kan man finde folk (fx på internettet), der tror på runernes overnaturlige egenskaber.

Saxo selv hoppede ikke på den slags overtro. Han var en højt uddannet, lærd og kristen mand, som ikke har haft noget til overs for hedenskab og magi. Alligevel fortæller han historier om runer som magiske skrifttegn. Et andet eksempel på brugen af skrift til magiske formål findes i historien om kong Hadding. Hadding er på rejse sammen med en jættekvinde, som både er hans fostmoder og hans elskerinde:

»Undervejs på rejsen sammen med ham søgte hun engang nattely i et hus, hvor folkene under gråd og tårer var i færd med at holde begravelse over husherren, som var død. Hun fik så lyst til at gøre brug af sine trolddomskunster for at udforske gudernes hensigter. Hun ridsede nogle kraftfulde vers på et stykke træ og lod Hadding lægge det ind under tungen på den døde, og tvang derved den døde til med en rædselsvækkende røst at fremsige følgende digt:

*»Den der drog mig op fra dybet, han skal dø en ussel død,
lide straffen for at mane ånder op fra dødens land...
...For når I drager herfra, bort fra min bolig,
kommer I snart til en skov, lille og sluttet,
hvor I vil være et nemt bytte for trolde.
Da skal kvinden som drog sjælen fra dybet,
atter en gang lod den se lyset heroppe,
manede manden hertil, lokkede sjælen,*

Den lille Jellingesten, som kong Gorm, Haralds fader, rejste over sin kone Thorvi. Den viser, at hun døde for sin mand, i modsætning til, hvad Saxo fortæller.

*og på forunderlig vis bandt den til kroppen
– da skal hun over sin dåd bitterlig græde!«*

(Saxo, bog I, kap. 4)

Det gik, som dødsningen spåede, og jættekvinden blev dræbt og flået i stykker af trolde, mens Hadding undslap. Men hvorfor viderebringer Saxo den slags fantastiske historier, når han samtidig påstår, at

»Nærværende værk lover nemlig ikke smukt klingende snak, men pålidelig oplysning om fortiden?«
(Saxo, fortalen)

For at finde svaret på det spørgsmål, må man se på den måde, Saxo har opbygget sin historie op på. Hans værk består af en fortale og seksten afsnit, kaldet bøger. Fortalen er en slags indledning, hvor han præsenterer sit emne, fortæller om sine kilder og skamroser dem, der har givet ham jobbet. De første otte bøger fortæller om den hedenske tid, inden kristendommen kom til Norden. De afsluttes med det enorme Brávalla-slag, der skyller den gamle verden bort i strømme af blod og gør plads til den nye kristne verden. I de sidste otte bøger fortælles, hvordan kirken slår igennem i Norden, og hvordan Danmark bliver en del af den europæiske kristenhed, og dermed – i Saxos øjne – et civiliseret samfund.

De episoder, hvor runerne bliver brugt til magi, ligger alle i løbet af de første otte bøger. Det er altså et fænomen fra den hedenske oldtid, en tid hvor kaos og ondskab manifesterer sig i form af trolde, jætter, og magikere, der kan give sig ud for guder. De tider slutter, da kristendommen kommer til, og de eventyrlige fortællinger i de første otte bøger skal ses som et billede på, hvor forfærdelig og kaotisk verden ville se ud, hvis ikke det var for kristendommens vise og ordentlige styre.

Runerne som kilder

At Saxo ikke selv så runerne som hedenske eller magiske, ser man dels ved, at det sjældent fremgår direkte af originalteksten, at det er runeskrift, der er tale om. Det er i flere tilfælde blot den danske oversætters antagelse. Desuden fremgår det klart af fortalen. Med Saxos kristne baggrund ville han have vendt sig kraftigt imod runerne, hvis han havde betragtet dem som udtryk for en hedensk religion. Men det gør han langt fra. Tværtimod nævner han med stolthed runeindskrifter på sten blandt de kilder, som han bygger sin historie på:

»Hvor meget historieskrivning kunne mennesker med disse evner ikke have fremstillet, hvis de havde slukket deres skrivelyst med latinkundskaber – i betragtning af at de, selv uden kendskab til det romerske sprog, havde en sådan trang til at videregive mindet om deres bedrifter, at de greb til kæmpemæssige stenblokke i stedet for bøger og brugte klippesider som bogsider?« (Saxo, fortalen)

Han undsiger altså billedet af runerne som en hedensk og magisk skrift. I stedet ser han dem som en nødtørftig erstatning for de 'rigtige' bogstaver, romerskriften, som kom til Danmark med kristendommen, og som er blevet brugt her lige siden. Runerne fungerede for Saxo som et bevis på danernes duelighed, og at de danske konger havde en fortid, der ikke stod tilbage for den antikke verdens mere veldokumenterede historie.

Runer og romerskrift

Runerne nævnes ikke en eneste gang af Saxo efter bog ni. Også i deres ikke-magiske anvendelser betragtes de altså som en del af den førkristne verden. Men heller ikke denne tegning af runernes historie er sandfærdig, for deres rolle var langt fra udspillet, da romerbogstaverne kom til Danmark. De første romerbogstaver kom nord for Dannevirke senest i år 826, da Ansgar

medbragte bibler og andre bøger på sine missionsrejser i Skandinavien. Og da Kong Harald mere end hundrede år senere lader den store Jellingesten rejse over sin fader Gorm og sin Moder Thorvi, er romerskriften velkendt ved hoffet. Det kan man se på stenen, der ganske vist er skrevet med runer, men runerne står på lige, vandrette linjer, der læses fra venstre mod højre som linjerne i en bog. Det er den sædvanlige læseretning i den romerske skriftkultur, men på en runesten er det ikke normalt. Der står linierne ofte lodret, hvis de da ikke bugter sig i lange snoede bånd, den såkaldte bustrofedon-linjeføring, hvor linjerne slynger sig først fra venstre mod højre, og så tilbage igen fra højre mod venstre.

Romerskriftens indførelse fik ikke runerne til at gå under. I de ca. 250 år, der gik fra den store Jellingesten blev rejst, til Saxo omkring år 1200 skrev sin fortælling, levede runerne og romerskriften side om side i Danmark. Runerne blev brugt til at skrive på dansk, og romerbogstaverne blev brugt til at skrive på latin. De var et fremmedsprogs skrift.

Den store Jellingesten, som kong Harald rejste over sine forældre. Bemærk, at linieføringen fra venstre mod højre er den samme, som vi bruger i dag.

Runernes undergang

Den situation, vi kender i dag, hvor dansk bliver skrevet med romerbogstaver, opstod først lige omkring Saxos egen tid. Da blev de danske landskabslove skrevet ned, og i modsætning til alle tidligere eksempler på brug af romerskriften i Danmark, blev de skrevet på dansk. Det var første gang, man satte det danske sprog ind i den romerske skriftkulturs udstyr, med romerbogstaver og blæk på pergament. Derved mistede runerne deres hidtidige monopol på at være det skriftlige udtryk for det almindeligt talte sprog, og det førte i det lange løb til deres undergang. Runerne forsvandt altså ikke, fordi de var mere primitive eller upraktiske end romerskriften. Der var ingen tekniske hindringer for, at lovene kunne være skrevet med runer, som fx Jellingestenen, men da man valgte at klæde det danske sprog i den romerske dragt, skrev man samtidig runernes dødsdom. De gled i baggrunden som følge af bevidste kulturpolitiske beslutninger.

Det skete dog ikke lige med det samme. Helt op til efter år 1300 blev der skrevet med runer i Danmark. Saxo selv har formodentlig kunne både læse og skrive runer, så hvorfor forsvinder de ud af hans historie flere hundrede år tidligere?

Indførelsen af tekst i et samfund har voldsomme følger: Værdinormer forskubbes, sociale systemer forandres, og sproget og rammerne for rationel tænkning ændres. Efter år 1000 blev romerskriften mere og mere benyttet som grundlag for de væsentligste samfunksfunktioner i Vesteuropa. Det medførte, at de sociale værdinormer blev ændret, og egenskaber, der tidligere havde været værdsat og prestigefyldte, som fx evnen til at huske og fremsige lange lovtekster korrekt, gik over til at blive opfattet som primitive og analfabetiske. Derimod blev kendskabet til den romerskriftlige kultur, dens institutioner, værktøj og teknikker en prestigefyldt egenskab, som kunne bruges til at opnå social status.

Når Saxo lader runerne glide ud af historien så tidligt, selvom han udmærket ved, at de findes og bliver brugt i samtiden, så skyldes det, at hans publikum, ligesom han selv, har været latinkyndige intellektuelle europæere, der har været tilknyttet kirker, klostre, universiteter eller hoffer. De er alle uddannet inden for den romerske skriftkultur, og middelalderens romerske skriftkultur så sig selv som den standard, som al anden kultur skulle måles ud fra.

»I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Dette var i begyndelsen hos Gud. Alt er blevet til ved det, og uden det blev intet til af det som er. I det var liv, og livet var menneskenes lys.«

Således starter Johannes-evangeliet, og det er dette mægtige Ord, nedskrevet i Biblen, der er overgivet til menneskene. Ordet er den ultimative magt og sandhed, og nedskrivningen bevarer Ordet og dermed hele Guds magt og autoritet for os dødelige. Skriften bliver på den måde vejen, der kan give mennesket adgang til det guddommelige. I middelalderens Vesteuropa blev Guds ord udbredt i bibleskrivet på latin og med romerske bogstaver. Derfra stammer den autoritet, som romerskriften fik. For eftersom Biblen repræsenterer den højeste sandhed, kan man jo ikke udtale sig kvalificeret om noget som helst, hvis ikke man ikke engang kan læse de bogstaver, den er skrevet med.

Folk, der befinder sig inden for middelalderens romerske skriftkultur, kan ikke anerkende andre skriftsystemer end deres eget. Derfor er Saxo nødt til at gøre noget særligt ud af at forklare runerne i sin fortale. Det gør han ved at lade dem være et tegn på sine forfædres snilde, en midlertidig foranstaltning, hvis rolle naturligvis var udspillet, så snart de 'rigtige' bogstaver kom ind i billedet.

Saxo selv havde formodentlig et godt kendskab til runerne, men det har han kun i ringe grad ladet skinne igennem i sin fortælling. Han ved, at runer ikke nødvendigvis er hverken hedenske eller magiske, men han beskriver dem som uddøde, selvom de var spillevende og blev flittigt brugt i samtiden. Man skal heller ikke tro på hans forsikringer om, at han har brugt runesten som kilder, for hvis han havde det, ville han have kunnet læse på den lille Jellingesten, at dronning Thorvi døde før sin mand Gorm. I stedet fortæller han et sagn, hvor kongen dør før sin hustru. Runernes rolle i Saxos værk er, at de skal dokumentere, at danerne har en glørværdig fortid, og de skal forklares for et publikum, der anser romerskriften for at være den eneste rigtige skrift. Hvordan de rent faktisk blev anvendt i Danmark i tiden op til år 1200 har været fuldstændigt ligegyldigt for den historie, Saxo vil fortælle.

Anders Lundt Hansen er cand.mag. i historie

Grauballemanden

– og den magiske mose

I mere end et halvt år har Moesgård Museums mest besøgte fund, Grauballemanden, været pakket væk for offentligheden. Nu åbnes dørene endelig for den længe ventede nyopstilling, hvor publikum vil møde det verdensberømte, mere end 2.000 år gamle moselig i helt nye omgivelser – i det univers, han kom fra – den magiske mose.

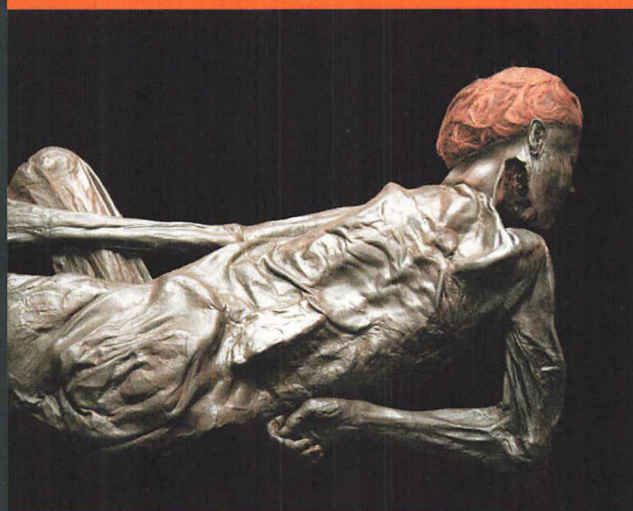
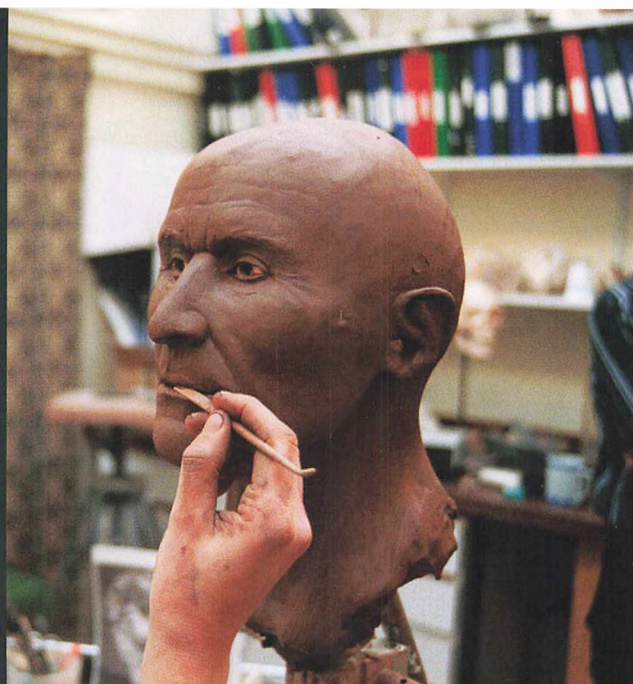
Mødet med Grauballemanden bringer os i tæt kontakt med en ellers ubegribelig virkelighed – et menneske, der levede i jernalderen. En masse spørgsmål presser sig på – om dengang han dukkede frem af mosen en forårsdag i 1952, om undersøgelserne i forbindelse med fundet, om mosens forunderlige evne til at konservere organisk materiale, om konservatorens tålmodige arbejde med at frempræparere en menneskekrop – og først og fremmest om, hvorfor han fik så grum en skæbne.

Dette og meget mere har videnskabsfolk fra nær og fjern forsøgt at finde ud af, såvel dengang han blev fundet som ved omfattende undersøgelser gennem de sidste par år. Man er endda kommet så vidt, at man kan give et kvalificeret bud på, hvordan han så ud i levende live.

I oldtiden var landskabet i langt højere grad end nu præget af fugtige enge, søer og moser, og de spillede en stor rolle i den folkelige forestillingsverden. Søer og moser fungerede som rituelle samlingssteder for gudedyrkelse, hvor man ofrede mennesker og dyr, våben, smykker, vogne og både samt lerkar med mad. Herom vidner de mange mosefund, som er utroligt velbevarede på grund af mosernes helt specielle kemi.

Gennem en række opsigtsvækkende fund kaster udstillingen nyt lys over mosens kultur- og naturhistorie på den tid, da Grauballemanden levede.

*Moesgård Museum, 8270 Højbjerg,
Moesgård Allé 20, Telefon 89 42 45 01*

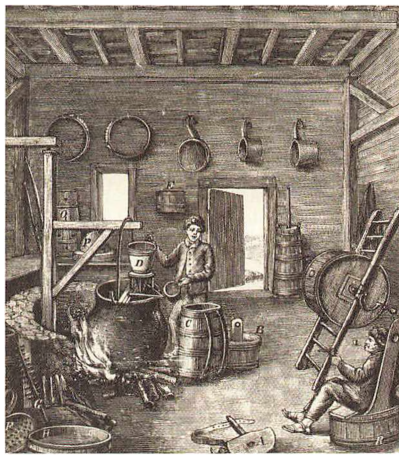
BØNDERPIGER PÅ

mejerskeuddannelsen 1837-1875

SKOLEBÆNKEN

– Alle kender til den stolte danske mejerikultur. Men det er de færreste, der er klar over, at det på mange måder var kvinderne, der banede vejen for den danske mejeriindustri. I 1837 oprettedes den første mejerskeuddannelse, og dette blev startskuddet til en lang og spændende udvikling.

Det har ikke været ualmindeligt i dansk landbrug at benytte sig af fremmed arbejdskraft. De fremmede har bibragt landbrugserhvervet mange nye ideer og forbedret produktionsforholdene gennem tiderne. Ikke mindst med hensyn til fremstilling af ordentligt smør og ost har indvandrene fra Holland, Slesvig-Holsten og Schweiz været uvurderlige for Danmark. Her ses et schweizisk mejeri på et kobberstik fra 1705.

At malke køerne og efterfølgende fremstille smør og ost af mælken har tidligere været et udpræget kvindefag. Igennem tiderne har der været visse ændringer tilpasset nye ideer, men stadig et arbejde som blev varetaget af kvinderne. Derfor var det ganske naturligt i begyndelsen af 1800-tallet, da de første rigtige landbrugsuddannelser begyndte at tage form, at der også blev etableret en uddannelse for kvinder inden for mejeridriften. En decideret skole var der dog på ingen måde tale om. De unge kvinder blev sat i lære på større herregårde, hvor de lærte at behandle smørret og ostene efter den tids moderne principper. Det blev dog en uddannelse, der kun fik forholdsvis kort levetid. Inden udgangen af 1800-tallet var faget blevet industrialiseret, og dermed gik det over og blev en uddannelse for mænd. Om man ud af dette kan konkludere, at kvinder ikke forstår sig på mekanik, og at det er noget, mændene må tage sig af, er nok at gå for vidt. Men i alt fald er det tankevækkende, at lige så snart, der er maskiner inde i billedet, ja så er det mændene, der tager over.

Forhistorie

Egentlig mejeridrift opstår omkring midten af 1600-tallet i Holland; derfor kaldes de første mejerier herhjemme for »hollænderier«. Fra Holland spredes driftsformen op gennem Tyskland til Slesvig-Holsten og siden til Danmark. Det er hovedsagelig folk fra Slesvig-Holsten, der varetager driften på de danske herregårde i de første mange årtier. Den første herregård, der indfører de nye principper, er Gl. Køgegaard, der allerede i 1652 havde en besætning på 100 køer og et »hollænderi«.

Fremmed arbejdskraft fra Holland og Schweiz var heller ikke ualmindeligt i

Man tog ved lære af udlandet, og på mange af de større bøndergårde blev der indrettet specielle rum til fremstilling af smør og ost efter holstensk forbillede. Akvarel af Rasmus Christiansen. Malet i perioden 1920-1931. Tilhører Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup.

begyndelsen, men efterhånden blev der mulighed for selv at uddanne mejersker og senere mejerister. Det var en stigende interesse blandt danske bønder, der satte udviklingen af en uddannelse i gang.

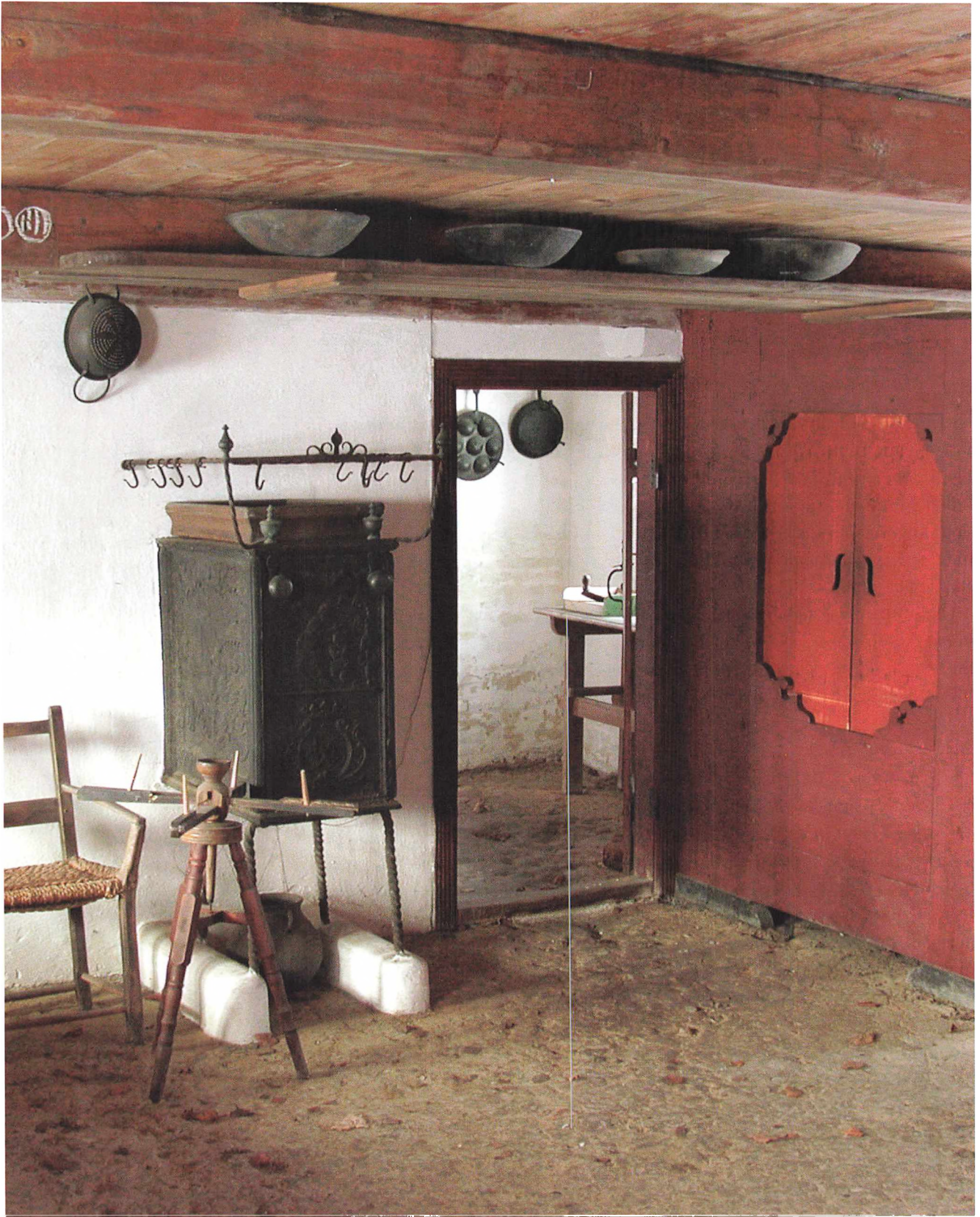
I begyndelsen af 1800-tallet var det den almindelige opfattelse, at mejeridriften herhjemme var noget mere tilbagestående end i udlandet. Det var fortrinsvis de større herregårde, især på Sjælland og på Fyn, der lagde stor vægt på denne del af landbruget, ikke den almindelige bondegård/-mand. Undtagelsen var dog Fyn. Her var bondestanden nemlig optaget af mejeridriften, og Fyn blev da også betragtet som Mejeriland. Ellers blev mejeribruget i bondestanden stadig betragtet som en del af husholdningen og dermed hørende til kvindeområdet.

Ikke desto mindre var indtægten fra mejeriprodukter stadig stigende, specielt i Jylland. Tiderne ændrede sig radikalt inden for landbruget omkring 1830. Fra tidligere at have hovedvægten lagt på den vegetabiliske produktion gik man over til animalsk. Det helt markante skift kom dog først i 1880'erne med andelsbevægelsen. Men inden da var man begyndt at avle på husstandens dyr. Det var en bedre kødkvalitet og en bedre og større ydeevne (mælk), man gik efter. Dette var grundlaget for en mere effektiv mejeridrift, også på almindelige bondegårde. Hertil kom forbedringer af arbejdsredskaberne, bl.a. hurtigere mælkekærner.

Det helt afgørende var dog, at de fysiske rammer, rutiner etc. blev kraftigt forbedret. Alt dette var foranlediget af det holstenske mejerisystem, som havde fungeret glimrende gennem mange år. De væsentligste forskelle på det mejeribrug, der var almindeligt på danske bondegårde, og det i Holsten var først og fremmest opbevaringsrummet, hvor mælken stod og samlede fløde samt temperaturen i samme rum. Hvor man på bondegårdene oftest brugte en hylde under loftet inde i den varme stue til opbevaring, brugte man i Holsten at bygge specielle højloftede kældre med en konstant temperatur på mellem 12°

Sammenlignet med eksempelvis Holland og det nordlige Tyskland var hygiejnen på danske bondegårde alt andet end god. Konen på gården samlede mælken sammen over flere dage, og karrene med mælken stod på hylde under loftet. Tænk blot på en varm sommer med høje temperaturer, fluer, halm, der drysser ned fra sprækkerne i loftet, osv. I bedste fald var mælken og fløden sur, når der var samlet nok sammen til at lave smør og ost. Interiør fra den permanente udstilling på Herning Museum.

Foto: Herning Museum

Meierske.

En ikke alt for ung, dygtig Meierske søges til en Gaard paa 130 Køer til 1. Mai. Vedkommende maa være fuldstændig inde i Regnskabsføring og kunne paatage sig at opdrage Elever. Meieriet drives efter de nyeste Erfaringer. Løn 80 Rd. med Stigning efter Dygtighed. (Sportler c. 50 Rd.) Uden paalidelige Vidnesbyrd for Dygtighed nytter det ikke at søge Pladsen. Copier af Anbefalinger adresseres til Forpagteren paa Thjele pr. Sønder-Ønsild Station.

Me

En flink og ordentlig Meierifaget, og er godt k foring, søger til denne Ti Man behage at henver minde pr. Korsør.

Me

Til et Meieri paa ca. 5 lige kan gaa i Husholdning skriftlig til Ejeren, Böttzar gode Anbefalinger nytter de

En forhenværende kgl der er 26 Aar og fri for April d. A. Plads som F Ladefoged og Forvalter p Elev paa Hindholm-Højskol Lærebrev samt udmærkede valter Nr. 1, bedes indse Niels Juelsgade 12, Kjöber

En fynsk Bondepige s ved et Mejeri paa 70—10 paa Holckenhavn pr. Nybo

og 15°. Dermed antydes det også, at mejeribrug er noget, der hører store eller større gårde til med plads til mange køer og ikke mindre gårde med få køer. Flere steder i udlandet, eksempelvis i England, var der landsbyer, der meget tidligt fik øjnene op for, at en god smørkvalitet kun kunne opnås, hvis man slog sig sammen og kærnedede af frisk smør. Landsbyernes bønder slog sig sammen og samlede dagens produktion af mælk og kærnedede smør og fremstillede oste i fællesskab.

Der var flere fortalere for sådanne initiativer i Danmark, men det gik langsomt. Først i slutningen af landboreformernes tid, ca. 1760'erne til 1830'erne, kom de første egentlige danske forsøg på fællesmejerier, forløberne for andelsmejerierne. Det var dog først i midten af 1800-tallet, at disse for alvor slog igennem.

Uddannelsen af mejersker

I begyndelsen af 1800-tallet blev det mere og mere almindeligt på de store herregårde, der havde »Hollænderier«, at man også tog danske bønderkarle og -piger i lære. Bl.a. på Sofiendal nær Bregentved, hvor holstenske Madam Johnsen herskede i ti år. Hun gik grundigt til værks. Selv havde hun været malkepige i 9 år, derefter undermejsker i 8 år, hvorefter hun blev mejerske. Det må siges at være en lang uddannelse set med vore dages øjne. Som det nok kan anes, så var uddannelsen af mejersker baseret på, at der var en ældre mejerske på herregården, der ville bruge tid på at lære unge piger op.

I 1835 fik Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab en henvendelse fra gårdmand Jens Christensen i Voldum ved Randers. Han ønskede, at datteren blev uddannet som mejerske. Det var på baggrund af denne henvendelse, at der i 1837 blev påbegyndt en 1½-2-årig oplæring af bønderpiger i mejeribrug. Den samme Jens Christensen var åbenbart meget opsat på, at hans døtre fik en ordentlig uddannelse. I alt fald kan vi i Landhusholdningsselskabets brevbøger se, at ikke bare den ældste datter, Trine, men også at den yngre datter, Mette Marie, blev ansat som mejerskelev. Trine begyndte på uddannelsen til mejerske på Gjeddesdal i 1837, og Mette Marie fik ansættelse på samme gård i 1840.

e.

n til 1ste Mai er udlært i
Professor Segelckes Bog-
ed et middelstort Meieri.
Forpagter Bech, Kruuses-

e.

ges en Meierske, som til-
søgende maa henvende sig
ark pr. Kolding. Uden
elde sig.

oldningsselskabs - Lærling,
oste, søger til Marts eller
Han har tidligere været
større Gaarde og er nu
Søgende er dimmitteret med
ger. Billet, mrk. For-
t Schultziske Bogtrykkeri,

s til 1. Mai som Mejerske
Anvises af Forpagter Nohr

Fire annoncer i ugeskrift for Landmænd
i 1874. I annoncerne søger gårdmænd
duelige mejersker til at arbejde i be-
driften.

En Meierske,

som er oplært paa en af vore større Gaarde, er kjendt med
Koldtvandsmejeri og det nyere Regnskabsvæsen, søger Plads
ved et større Mejeri til 1. Maj. Nærmere Underretning med-
deler Landbrngsstuderende J. P. Petersen, Gasvej 3. 1, Kjø-
benhavn.

En flink og ordentlig Bondepige, 19 Aar gammel, ønsker
at blive antaget til at lære Mejeriet imod det første Aar at
deltage i alt forefaldende Arbejde ved Malkningen m. v. og
det andet Aar blive udlært som Mejerske.

Gode anbefalinger for Sædelighed og Orden kan frem-
lægges. Man henvende sig til Kammerraad Schmith til Lands-
ledgaard pr. Stege.

En 26-aarig Bondekarl, Gaardmandssøn, som foruden at
have lært Tømmerhaandværket tillige er vant til al Slags Bonde-
gjerning, søger til 1ste Maj en Plads som Landvæsenlærling
ved et veldrevent Agerbrug, ligemeget hvor. — Ligeledes søger
en Gaardmandsdatter, som et Aar har lært Mælkeriet paa en
mindre Gaard, en Plads til 1ste Maj som Lærling ved et større
Mælkeri for at faa Lejlighed til at uddanne sig videre i Mælkeri-
faget.

J. C. Overgaard, Fredriksminde paa Mors, anviser.

Ved etableringen af den første mejerskeuddannelse i 1837 meldte der sig
fire unge piger, som blev ansat på forskellige »...fremragende Mejerigaarde«.
Formålet var i første omgang at uddanne pigerne til dygtige mejersker, så
de kunne virke på deres egen gård, når de blev gift og for øvrigt udbrede
kendskabet til godt smør og gode oste. I begyndelsen foregik uddannelsen på
gårde på Sjælland og Fyn, eksempelvis Faurholm, Svanholm og Hofmansgave.
I slutningen af 1840'erne kom der dog også lærepladser på jyske gårde, fx
Østergaard, Lillerup og Lethenborg. Denne form for uddannelse/læreplads
fortsatte indtil 1875, og ca. 300 unge piger havde i denne periode valgt ud-
dannelsen som mejerske.

Efter de første par år var der større tilslutning til uddannelsen, og der blev
efterhånden optaget 10-12 piger hvert år. Pigerne blev optaget, efter at de havde
indsendt en selvskreven ansøgning med anbefalinger og attester, der godtgjorde
deres gode kundskaber i læsning og skrivning. Desuden var det vigtigt at bevise
over for Landhusholdningsselskabet, at de var stærke og arbejdsdygtige, og at
de havde en god og moralsk adfærd. Endelig skulle pigerne være villige til at
underkaste sig Tyendeloven i læretiden.

At det var attraktivt med en uddannelse, var der mange af pigerne der gav udtryk for i deres ansøgninger. Dels var arbejdet betydelig bedre lønnet, dels havde man som uddannet mejerske et ansvar for andre underordnede piger, og man havde et økonomisk ansvar over for arbejdsgiveren, hvad enten stillingen var på en herregård, eller det var ens egen husholdning, det gjaldt. Succesen syntes hjemme for uddannelse af piger i landbrugserhvervet.

Men succesen skabte også tvivl hos visse fremtrædende mænd i datiden, bl.a. Th. Riise Segelcke, der arbejdede som mejerikonsulent på Landbohøjskolen. Og netop pga. af hans fremtrædende stilling inden for erhvervet havde hans ord og meninger stor betydning. Han tvivlede inderst inde på, at kvinderne nu også var egnet til det økonomiske ansvar, der blev lagt på deres skuldre. Ville det ikke være bedre for samfundsøkonomien, hvis man i stedet satsede på de unge mænd. Der var jo ikke noget til hinder for, at disse blev oplært og uddannet i et tidligere kvindefag, da der nu havde vist sig at være penge, ansvar og efterhånden også teknik inde i billedet. Disse betragtninger medførte, at der fra 1853, sideløbende med mejerskeuddannelsen, blev oprettet uddannelser for ledere af mejerier samt mejeribødkere. I begge tilfælde var det uddannelser beregnet for mænd.

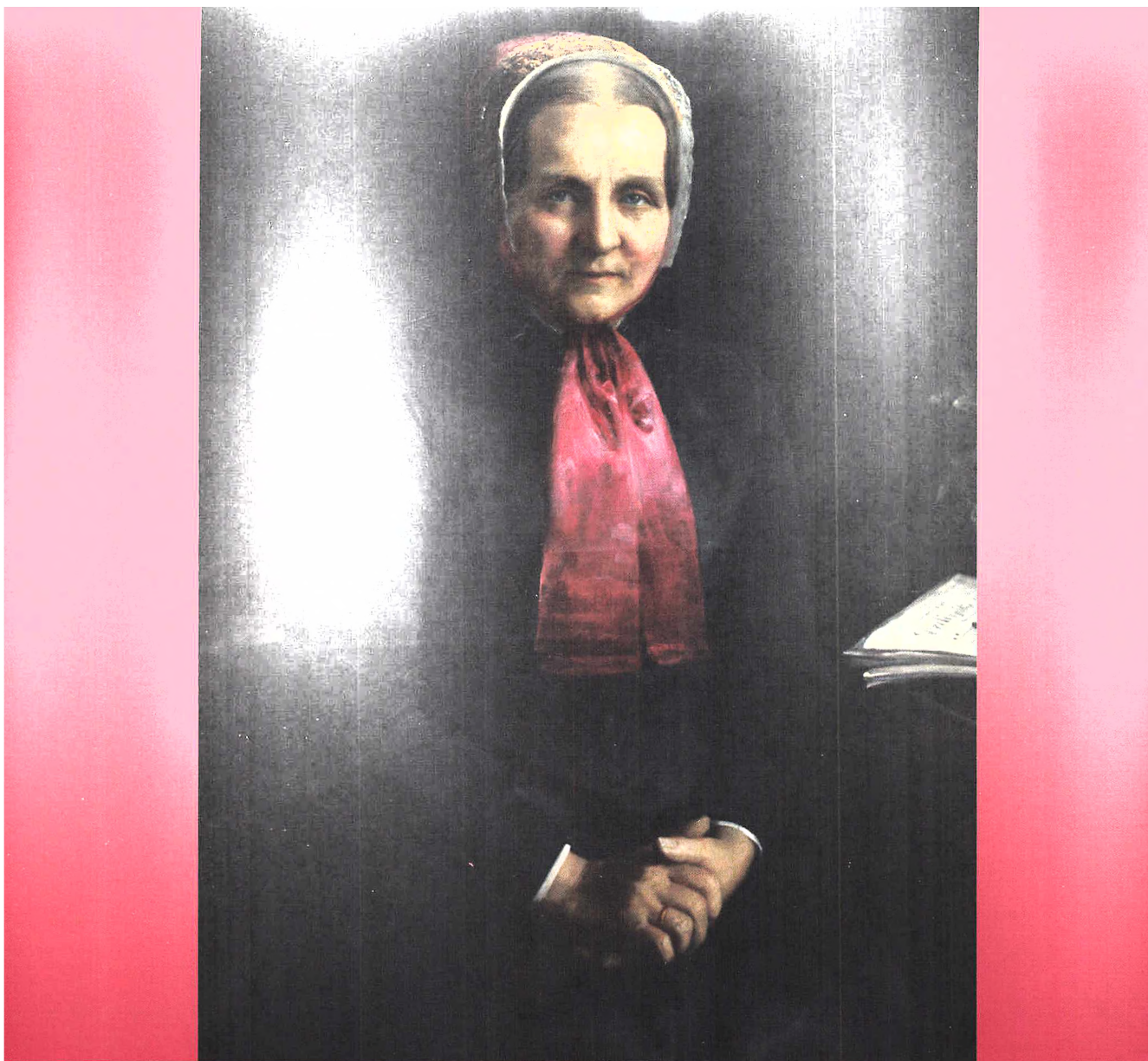
Fra 1864 kom en egentlig uddannelse af mejerister i gang. Behovet for kyndige kvinder og mænd inden for mejeridriften blev mere og mere påtrængende. Især fremhævede Landmandsforsamlingen vigtigheden af, at også unge mænd blev oplært i mejerifaget. Hermed kom de første danske tiltag til, at faget blev et mandefag i stedet for et kvindefag. Begrundelsen var, at det var vigtigt, at mejeridriften af andre skulle opfattes og behandles som »...et egentligt Led i Landbrugsdriften«. Så længe det var et rent kvindefag, ville det ikke blive opfattet som andet end et underordnet område. Det skulle der rettes op på, ved at mændene blev uddannet til mejerister. Det var dog i lang tid fremover velset, at mejeristen var gift med en mejerske.

Herefter gik det slag i slag med nye tiltag af forskellige uddannelser; mejeribestyrere, mejeriasistenten osv.

Mejeridriften havde stor bevågenhed og blev lidt efter lidt også en videnskabelig affære, og allerede fra begyndelsen var det en del af virksomheden på Landbohøjskolen, der blev oprettet i 1858.

Alle disse tiltag med videnskabeliggørelsen af faget samt de nye uddannelser, der henvendte sig til unge mænd, blev i sidste ende dødsstødet for mejerskeuddannelsen. De vise fædre på Landbohøjskolen fik som årene gik overbevist Landhusholdningsselskabet om, at det ikke længere var nødvendigt at støtte uddannelsen af kvinder økonomisk såvel som praktisk, og dermed var uddannelsen i princippet sendt til tælling. I 1875 ophørte Landhusholdningsselskabet uddannelsen af kvinder til mejersker.

I samme takt som mændene begyndte at holde deres indtog i mejeridriften, begyndte kvindernes betydning at falde. De var under alle omstændigheder henvist til almindeligt arbejde i driften og fik aldrig eller i alt fald meget sjældent

Hanne Nielsen blev portrætteret af Ludovica Thornam ca. 1880. Maleriet hænger i dag i Det Kongelige Danske Husholdningsselskabs stuer på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup.

Foto: Lars Wamberg

nogen betydning på et mere overordnet niveau, fx. som leder eller bestyrer af et mejeri. Men undtagelser er der jo altid, og i denne sammenhæng er der tre søstre fra Egense på Falster, der alle tre fik stilling som mejeribestyrer – men som sagt var de undtagelsen. Fra 1882, da det første andelsmejeri i Hjedding var blevet etableret, og fremefter blev mejeridriften mere og mere industrialiseret, og i den sammenhæng var der ikke plads til kvinderne.

Og dog, omkring 1880 blev der oprettet en skole i Ribe på privat basis og ikke i Landhusholdningsselskabets regi. Her blev unge piger oplært i netop de områder, som man ikke tidligere havde betragtet som værende egnede for unge kvinder. Kendskab til maskineri og regnskabsføring med henblik på stillinger som mejeribestyrere. Denne uddannelse eksisterede indtil 1897, hvor mejeriet på skolen brændte.

Betydningsfulde kvinder i mejerifaget

Der er nogle kvinder, der er blevet kendte på grund af deres store dygtighed inden for faget, og som samtidig blev en slags foregangskvinder.

I slutningen af 1700-tallet kom en ung pige fra Holsten til Bregentved. Hun blev siden kendt som Madam Johnsen. Fra 1808 og de næste ti år uddannede hun mejersker på Softiendal. Hun var en hårdt arbejdende kvinde og aktiv til hun var omkring 70 år. Hun udviklede sit eget system, hvis hovedpunkter var: renlighed, faste malketider (tre gange i døgnet), renmalkning, højst 4-5 tommer mælk i spanden, kontrol med mælken til skumning, rette flødetemperatur, tilsætning af vand ved kærningen samt omhu med smørrets pakning.

Fru Johanne (Hanne) Nielsen (1829-1903) boede hele sit voksenliv på Havarthigaard i Øverod ved Holte. Hendes navn er der ikke ret mange, der forbinder noget med i dag, men det produkt, som hun fremelskede, kender vi alle – oste. Det er en pointe, at den velkendte Havartiost IKKE stammer fra hendes gård, mens stort set alle andre danske og mange udenlandske ostetyper gør. I 1853 købte hun gårdens mælkeproduktion, og herefter var ostefremstillingen en økonomisk adskilt forretning.

Dengang, i 1860'erne og 1870'erne, var hun lidt af en sjældenhed. Hun var ikke blot dygtig på sit felt, men samtidig meget åben og nysgerrig over for nye ideer, og hun forstod såvel håndværksmæssigt som økonomisk at få gårdens mejeri til at fremstå som et af datidens mest velfungerede. Gården kom således til at danne mønstereksemplet på en gård med hovedvægten lagt på smør- og ostefremstilling. Hun fremstillede mange forskellige slags oste og rejste Europa rundt for at hente inspiration. Hendes ry vandt hurtigt udbredelse, ikke bare i Danmark, men også i det øvrige Europa, og ca. 1.000 unge piger fra mange lande rejste til Havarthigaarden for at komme i lære hos Hanne Nielsen. Også kongehuset fandt hendes oste velsmagende, og hun var i en årrække, under Christian den Niende, kongelig hofleverandør.

Ud over sin virksomhed som mejerske havde hun fra 1875 sit eget osteudsalg inde i København og var efterspurgt som foredragsholder i Landboforeninger og lignende steder. I det hele taget en usædvanlig kvinde i 1800-tallets Danmark.

Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, der havde stået bag uddannelsen af mejersker siden oprettelsen i 1837, opgav på om på at optage flere unge piger og sluttede helt i 1875.

Omtrent 300 mejersker blev i disse år uddannet direkte under Landhusholdningsselskabet. De fleste blev senere husmodre på bøndergårde, hvor de fik forbedret gårdenes mejeridrift, og i det hele taget var de med til at forbedre gårdmandsstanden, så den var bedre rustet til det skift, der skulle komme ved overgangen fra kornsalg til mælkeridrift i 1880'erne.

Så med lidt god vilje kan man påstå, at det var kvinderne, der banede vejen for det moderne landbrug.

Irene Hellvik er museumsinspektør på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup

Den store

sædeligheds- skandale

Historien om en skandale inden for politiets rækker, der rystede alle andre end den københavnske arbejderklasse

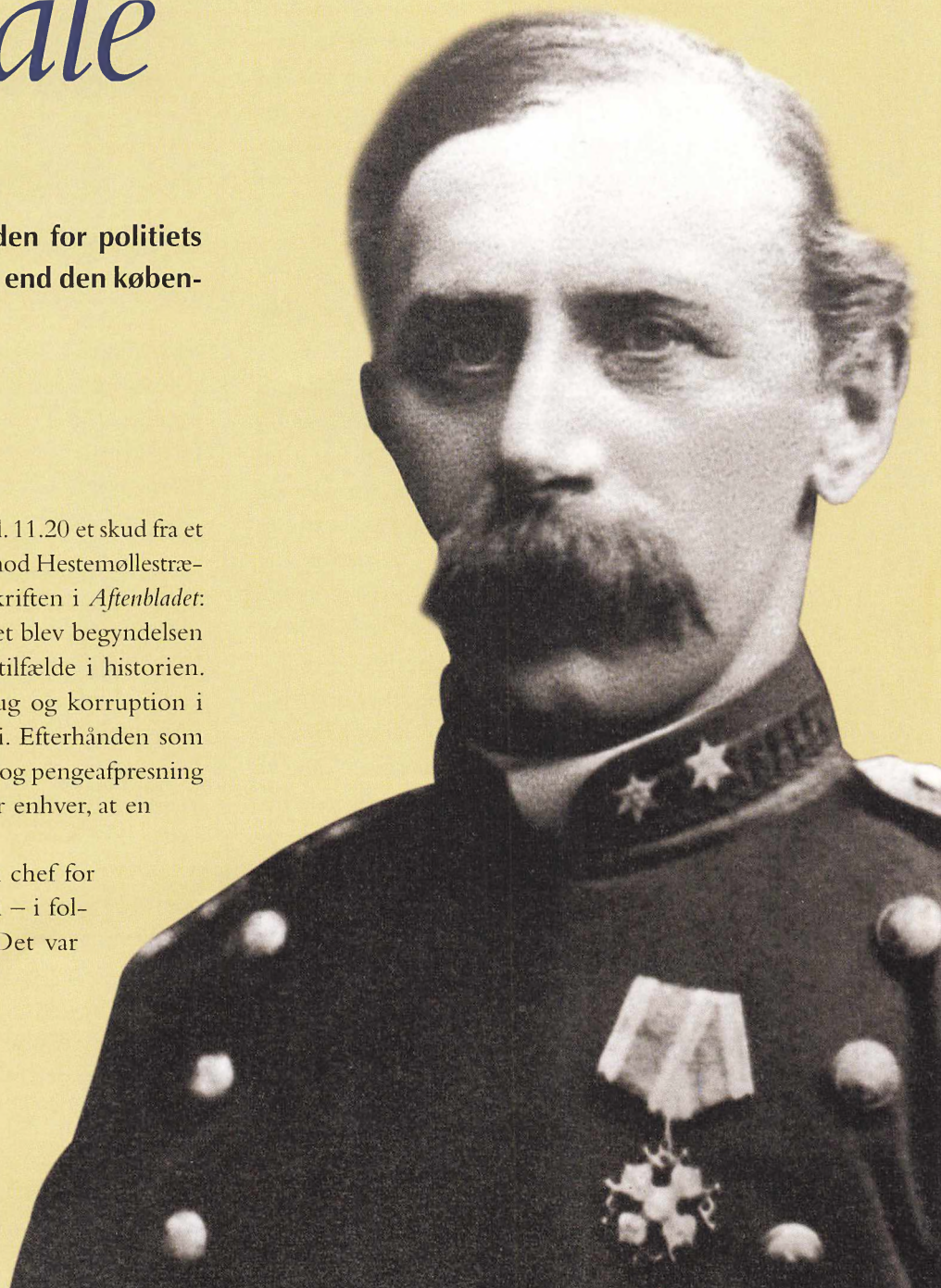
AF MERETE BOGE PEDERSEN

Den 25. marts 1895 lod der kl. 11.20 et skud fra et kontor i kælderetagen ud mod Hestemøllestræde. Samme dag var overskriften i *Aftenbladet*: »Politiinspektør Korn skudt sig.« Det blev begyndelsen på en skandale, der ikke havde fortilfælde i historien. Forud var gået år med magtmisbrug og korrupsion i det københavnske sædelighedspoliti. Efterhånden som afsløringerne om alfonsvirksomhed og pengeafpresning kom for dagen, blev det tydeligt for enhver, at en oprydning var påkrævet.

H. F. Korn blev i 1886 ansat som chef for det københavnske sædelighedspoliti – i folkemunde kaldet »sædeligheden«. Det var

Henrik Frederik Korn. Inspektør for 3. politiinspektorat – »sædeligheden«. Fotograferet kort før sin død i 1895.

Det kgl. Bibliotek. Kort og Billedafdelingen.

således ham, der skulle sikre, at den gode moral blev opretholdt, herunder at prostitutionen blev kontrolleret. Siden 1874, hvor »Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse« blev vedtaget, havde det været politiets retmæssige opgave at opspore alle prostituerede. Ingen måtte med samtidens ordvalg »ernære sig ved utugt«, uden at det foregik med politiets godkendelse.

Når de prostituerede havde fået politiets godkendelse og var blevet indskrevet som »offentlige fruentimmere«, skulle de i øvrigt følge politiets forskrifter. Kontrollen med de prostituerede var med andre ord massiv, men hvad værre var; sædelighedsskandalen afslørede, at kontrollen, som udført af politiet i praksis, også var ulovlig. Efter Korn's selvmord stod det således snart klart for den brede københavnske befolkning, at politiet lagde andet og mere i ordet »kontrol«, end man havde tænkt fra lovgivningens side.

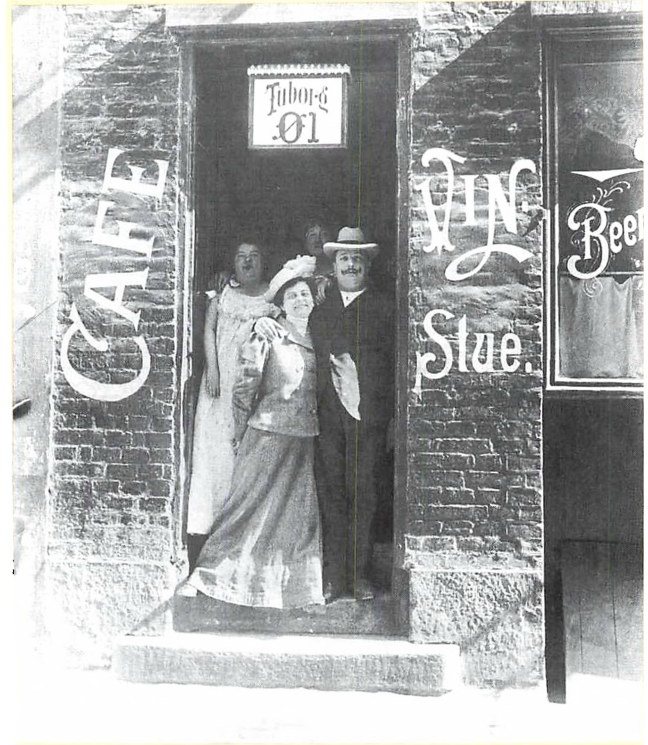
De første afsløringer

Allerede dagen efter selvmordet kunne dagbladene fremlægge de første rygter om årsagen til Korn's skæbnesvangre beslutning om at tage sit eget liv. Det stod hævet over enhver tvivl, at Korn led af uhelbredelig kræft i endetarmen, men derudover var det kommet pressen for øre, at hans private pengeaffærer vist ikke var i den skønneste orden. Sygdom var altså ikke den eneste årsagsforklaring. Der måtte være hold i de verserende rygter om dårlig privatøkonomi. Korn's private anliggender var ganske enkelt vokset over hans hoved. Men præcis hvilke private anliggender var det da?

Politidirektør Eugen Petersen tog den 30. marts 1895 bladet fra munden og skrev i et indlæg i *Berlingske Tidende*, at motivet til Korn's selvmord måtte antages at være et illegitimt forhold. Derimod var der ikke hold i beskyldningerne om, at Korn havde høstet økonomiske fordele af sine nære forbindelser til prostitutionsmiljøet. Alt taget i betragtning, anså politidirektøren det imidlertid for hensigtsmæssigt at iværksætte en intern undersøgelse af de omstændigheder, der havde ført til Korn's selvmord.

Den interne undersøgelse

Korn's illegitime forhold var blevet indgået fem år tidligere. Korn havde stiftet bekendtskab med pågældende kvinde i embedes medfør. Hun var enlig mor, han selv

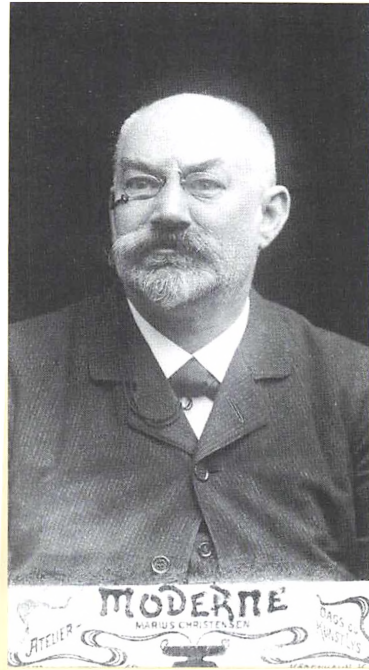
Alfons og hans piger på trappen til »Det røde Hav« i Holmensgade. Holmensgade, nu Bremerholm, var en berygtet prostitutionsgade. Mange piger opsøgte deres kunder i gadens beværtninger, og da politiet var bekendt med denne trafik, patruljerede de vedvarende i denne og andre velkendte prostitutionsgader.

Københavns Bymuseum.

var gift, men han havde ikke til sinds at opgive sin nye kærlighedsforbindelse. Kvinden blev installeret i en lejlighed på Frederiksberg, hvor Korn kunne komme og gå så ofte, at der i det mindste blev to børn ud af forbindelsen. Det var dyrt at drive to husholdninger for en årsløn, der beløb sig til maksimalt 6.000 kroner. Derfor kom det da heller ikke som den store overraskelse for den kritiske del af dagspressen, at den interne undersøgelse kunne vise, at Korn havde begået underslæb for 9.700 kroner.

Derudover viste undersøgelsen ikke meget. Involverede sædelighedsbetjente blev ganske vist forhørt, efterhånden som der blev rettet beskyldninger imod dem. Men hver gang var konklusionen, at der intet var at påtale. Således kunne borgmester Hansen, på politidirektørens vegne, en måned efter undersøgelsens iværksættelse bringe resultatet af undersøgelsen: »Beskyldningerne havde vist sig

Overbetjent Peter Thorvald Meyer. Fotograferet den 16. oktober 1903 efter han var blevet ansat som inspektør ved Københavns Sporveje. Det kgl. Bibliotek. Kort og Billedafdelingen.

ganske grundløse, og dette gjalt hele Korn's Embedstid og for alle under ham Sorterende.»

Flere rygter og anklager

De beskyldninger, som borgmesteren refererede til, var ikke alene møntet på Korn, men på sædelighedspolitiet generelt. *Aftenbladet* gik forrest med anklager om korrupsion fra øverst til nederst i afdelingen. Allerede to uger efter Korn's selvmord bragte de historien om Korn's højre hånd, overbetjent P. T. Meyer. Overbetjenten havde i årevis stået, og stod stadig, i intim forretningsforbindelse til den af de københavnske skøgeværtinder, der havde den største forretning i byen, nemlig Madam Clausen i Farvergade. Meyer skulle angiveligt have en prioritet i en af Madam Clausens ejendomme. Derudover gik der rygter om, at han havde optrådt som mellemmand mellem værtinderne og Korn, foruden at have modtaget bestikkelse.

Desuden blev unavngivne betjente anklaget for enten selv, eller med venlig assistance fra andre, at have forført piger. Flere skulle ligefrem have optrådt i rollen som alfonser, og det vel at mærke i en mere eller mindre permanent fordrunken tilstand. De værste rygter gik imidlertid på, at betjentene ligefrem udnyttede deres magt

til at drive decideret handel med unge piger. Pigerne blev truet til at sælge sig selv for at undgå advarsel eller straf, og betjentene tog sig tilmed godt betalt for denne »villighed«. En betjent skulle angiveligt have tjent så mange penge på denne virksomhed, at han var i stand til at købe en ejendom på Vesterbro. Det var i det hele taget vanskeligt at afgøre, hvor prostitutionen hørte op, og hvor sædelighedspolitiet begyndte.

Navngivne betjente

Men den interne undersøgelse havde altså vist, at der ikke var hold i disse anklager. Paradoksalt nok henvistes sagen alligevel til videre undersøgelse ved Kriminal- og Politiretten. Beslutningen vakte en del undren, idet budskabet jo var: »Der er intet at undersøge – det må vi undersøge nærmere.« Måske var der alligevel noget om rygterne.

I løbet af maj og juni måned 1895 blev alle sædelighedsbetjente afhørt. Hertil kom vidner, der kunne bidrage til sagens opklaring. Nu var der ingen tvivl længere: Der var hold i mange af rygterne, og skandalen voksede. Opmærksomheden samlede sig ikke overraskende om Korn og Meyer, men flere stod for tur. Langt om længe blev der sat navne på to af de værste »skurke«, nemlig betjentene H. P. Pedersen og C. J. Borelli.

Smukke-Pedersen

Meyer var, mens afhøringerne stod på, blevet sendt på sygeorlov, og i hans fravær var H. P. Pedersen, almindeligt kaldet »Smukke-Pedersen«, blevet konstitueret overbetjent. Valget var måske ikke så klogt, for Pedersen havde ikke fungeret længe i sit nye hverv, før han efter et længere forhør i Kriminal- og Politiretten blev bragt i arresten.

Pedersen stod sigtet for bestiktelser af forskellig art. Først og fremmest skulle han have modtaget betaling fra bordelværtinder og private udlejere for, på politiets vegne, at have givet tilladelse til at huse prostituerede kvinder. Derudover lød anklagen på, at han skulle have benyttet sin stilling til at skaffe sig gratis samleje hos en kvinde mod ikke at indskrive hende som offentligt fruentimmer.

Rygterne om Smukke-Pedersens meritter overgik langt indholdet af anklagepunkterne. Heraf var blot ét, at han på det nærmeste var involveret i driften af et bordel i

Hestemøllestræde set mod Kattesundet. 3. politi-inspektorat , sædelighedspolitiet, havde til huse i Råd- og Domhuset, hvis bagside ses i billedets højre side. Kornets kontor lå på hjørnet.
Det kgl. Bibliotek. Kort og Billedafdelingen.

Farvergade. Men anklagen kombineret med arresten var nok til, at den alkoholiserede Pedersen blev så nedbrudt – og ufrivilligt afholden – at han måtte indlægges på Kommunehospitalet.

Sædelighedsbetjent Borelli

Hvor korrupt Smukke-Pedersen end måtte være, kom han højst til at fremstå som en uvorn skarnsunge ved siden af kollegaen C. J. Borelli. Borellis karriere i sædelighedspolitiet havde været af meget kortere varighed end Pedersens, til gengæld havde den været præget af flere kreative tiltag.

Borelli blev fremstillet for Kriminal- og Politiretten den 18. juni 1895. Anklageskriftet var langt, og forhøret strakte sig over to timer. Han blev konfronteret med flere

anklagepunkter, der alle var en variation over samme tema. Et af dem var, at han angiveligt havde opsøgt en indskrevet kvinde i hendes lejlighed for at modtage et lån. Netop som kvinden nødtvungent, men bestemt havde måttet afvise Borelli, var der blevet banket på døren. En kunde havde meldt sin entre, og imens kvinden og kunden havde udvekslet, hvad udveksles skulle, havde Borelli ventet i køkkenet. Udvekslingen var ophørt, kunden var gået, hvorefter Borelli havde inkasseret fortjenesten (7 kroner).

Det usædelige sædelighedspoliti

Borelli tilstod denne såvel som andre graverende anklager. Det fik dagen efter *Aftenbladet* til skadefro at udtale: »Hr. Borelli kan vente sig!« Og han kom ikke til at vente

En pige fotograferet ca. 1900 i vinduet til hendes logi eller lejlighed. Hun poserede givetvis for fotografen, men kunne principielt også have været på udkik efter kunder eller evt. politi.

Københavns Bymuseum.

længe. Tilståelsen blev fulgt af øjeblikkelig suspension. Tilbage var blot afgørelsen om, hvorvidt brøden skulle have strafferetlige konsekvenser eller ej.

Afhøringerne havde endvidere dokumenteret, at overbetjent Meyer ganske rigtigt havde en prioritet i Madam Clausens bordel. Og som om det ikke var nok: Videre undersøgelser af Korn's økonomiske affærer havde afsløret et bedrageri meget større end først antaget, nemlig på 38.000 kroner. Korn var død og havde efterladt sig en kone i gæld og vanære. Meyer derimod overlevede, om end ikke med æren i behold. Ud over disse dokumenterbare affærer var der nemlig stadig de hårdnakkede påstande om, at sædelighedspolitiets øverste top ikke blot havde haft kendskab til de menige betjentes, skal vi kalde det, »bierhverv«. Korn og Meyer skulle ligefrem have haft andel i de forskellige foretagender. Selvom disse påstande aldrig blev dokumenteret, var det gode ry og rygter under alle omstændigheder gået fløjten.

Højesterets dom

På nøjagtig etårsdagen for Korn's selvmord, den 25. marts 1896, afsagde Højesteret dom i den anlagte sag mod H. P. Pedersen og C. J. Borelli. Det var politidirektøren, der på baggrund af afsløringerne i Kriminal- og Politiretten havde truffet afgørelse om at anlægge sag mod

de to betjente for modtagelse af bestikkelse og for myndighedsmisbrug. Smukke-Pedersen blev fundet skyldig i modtagelse af bestikkelse for et beløb af 707,50 kroner. Derudover fandtes det godtgjort, at han havde udnyttet sin stilling til at skaffe sig gratis samleje med en kvinde, som stod under politiets opsyn.

For Borellis vedkommende blev det dokumenteret, at han i alt havde »lånt« sig til 128 kroner fra seks forskellige kvinder. Det var alle kvinder, som han havde mødt i tjenesten, og som han havde truet til disse »lån« – i flere tilfælde suppleret med gratis samleje. Derudover stod det klart, at han havde øvet en flittig bestikkelsesvirksomhed. I alt 64 kroner var det blevet til.

Efter et intenst år med rygter, undersøgelser og retssager var resultatet således, at fire af sædelighedspolitiets mest markante skikkelser blev ramt af en skandale, som de alene havde sig selv at takke for. Korn var død, Meyer måtte trække sig fra stillingen som overbetjent, Smukke-Pedersen blev afskediget, og Borelli blev ikke blot afskediget, men fik også fængselsstraf på 6 gange 5 dage på vand og brød.

Skandalens konsekvenser

Der blev altså ryddet op i »sædeligheden«, men hovedrensningen var dog mest af alt blevet erstattet af kosmetisk fejning. De værste skurke blev ganske vist udpeget, afskediget eller dømt, men nogen egentlig tilbundsående undersøgelse af politiets indretning og arbejdsmetoder kom det ikke til.

Kritikerne af kontrolsystemet pointerede både før, under og efter skandalen, at en grundig og uvildig kommissionsundersøgelse af sædelighedspolitiets arbejde var nødvendig. Men en sådan blev aldrig iværksat. Kritikerne var således ikke blot chokerede over afsløringerne. De var også overraskede over, hvor få konsekvenser der blev draget af afsløringerne. Chokket delte de med flere andre københavnere, blot ikke med den københavnske arbejderklasse. De havde nemlig oplevet magtmisbruget, afpresningen og udnyttelsen på første hånd i adskillige år.

Merete Bøge Pedersen er ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie og områdestudier, afdeling for Historie, Aarhus Universitet

Tak til Det kgl. Bibliotek, Kort og Billedafdelingen og til Københavns Bymuseum for udlån af billeder.

BOGNYT

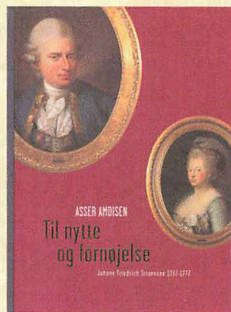
Pauline Asingh & Nils Engberg (Red.):
Marsk Stig og de fredløse på Hjelm

Jysk Arkæologisk Selskab – i kommission hos Aarhus Universitetsforlag, 2002. 348 s. 248 kr.

I mange år har der gået sagn om Marsk Stig og hans borg Hjelm, hvorfra han og andre sammensvorne i 1200-tallets slutning skulle have truet og angrebet den danske kongemagt. Ud over at beskrive begivenhederne omkring mordet på Erik Klipping i 1286, beskrives øen Hjelm fyldigt i dette værk. Herunder gives en grundig beskrivelse af de forskellige arkæologiske udgravninger, der er foretaget i borganlæggene igennem de seneste år.

Asser Amdisen:
**Til nytte og Fornøjelse –
Johan Friedrich Struensee 1737-1772**

Akademisk Forlag, 2002. 223 s. 348 kr.

I modsætning til andre biografier om J. F. Struensee er historien om ham og Caroline Mathilde nedtonet i dette værk. Centralt står beskrivelsen af Struensees reformer, der af forfatteren sættes ind i en europæisk sammenhæng. Derved fås en væsentlig bedre forståelse ikke bare af Struensee, men også af hans samtid. Han var ikke en diktator, der kæmpede for magten, men dybt inspireret af oplysningstidens strømninger greb han chancen for at reformere et samfund.

Erik Housted m.fl.:
Amager

Nyt Nordisk Forlag, 2002. 360 s. 399 kr.

I tekst, fotografier, malerier og kortmateriale fortælles om Amager i fortid og nutid – frem til den seneste udvikling med Ørestad, Øresundsbro og Metro. Bogen indledes med et kapitel om Amager før 1850. Her gives der et historisk rids fra oldtiden og middelalderen, Svenskekrigene og pesten frem til landbrugsreformerne, den tidlige industri, Englandskrigene og Dragørs storhedstid. Herefter er bogen opdelt efter kommunerne, hvor de enkelte bydeles historie fra 1850 frem til i dag fortælles.

Hans Kirchhoff m.fl. (red.):
**Gads leksikon om dansk
besættelsestid 1940-45**

Gad, 2002. 551 s. 369 kr.

Over 50 fagfolk har bidraget til dette leksikon, der rummer ca. 400 opslag og mange informative illustrationer, der belyser flest mulige sider af besættelsestidens historie. Man kan læse om de store, centrale spørgsmål, og man kan finde svar på de mange »hvem – hvad – hvor« spørgsmål.

BOGNYT

Jørgen Ladefoged (Red.)

Hans Christensen Bartsker: En liden bog om allehånde sygdomme

Wormianum, 2002. 224 s. 194 kr.

I 1596 udgav bartskeerens Hans Christensen en bog om sygdomme og deres behandling. Bogen giver et indblik i datidens behandlingsformer. Behandling af alt fra gulsot og vattersot til bid fra gale hunde og brugen af akvavit beskrives.

Olaf Olsen:

Ufredens hav. En 600 år gammel sørøverhistorie fra Østersøen

Gyldendal Leksikon, 2002. 100 s. 168 kr.

En beretning om de sørøvere, fetaljebrødrene, som omkring år 1400 – på Margrethe den Førstes tid – hærgede Østersøområdet. Der var omkring 5.000 fetaljebrødre fordelt på over 100 sørøverskibe, og de var en plage for hele skibsfarten i Østersøen. Forfatteren sætter begivenhederne ind i en historisk og politisk ramme.

Günther E. Rothenberg:
Napoleonskrigene

Gyldendal, 2002. 224 s. 299 kr.

Bogen rummer en gennemgang af Napoleonskrigene – fra begyndelsen med Den Franske Revolution, over Napoleons sejr ved Austerlitz og Jena til hans

nederlag på Den Iberiske Halvø, i Rusland og ved Waterloo. Bogen er forsynet med kort, der giver indblik i krigenes og slagenes forløb og strategier.

Karsten Skjold Petersen:

Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803

*Museum Tusulanums Forlag, 2002. 399
s. 325 kr.*

Bogen tegner et billede af de hvervede, professionelle soldaters liv og levned i årene 1774-1803. Forfatteren kortlægger, hvem soldaterne var, hvor og hvordan rekrutteringen foregik, hvordan de blev uddannet, udrustet, opstillet, garnisoneret, og hvordan deres tjenestetid formede sig – ikke bare med hensyn til de tjenstlige opgaver og pligter, men også socialt og privat.

SKØNLITTERATUR

Günter Grass:

I krebsegang

Gyldendal, 2002. 192 s. 225 kr.

En historisk roman om luksusferiedamperen Wilhelm Gustloffs forlis i 1945 – en af historiens værste skibskatastrofer, hvor mere end 9.000 mennesker omkom. Skibet, der blev torpederet af en sovjetisk ubåd, blev benyttet til at fragte tyske flygtninge vestpå fra Østpreussen og Danzig. I bogen skildres forliset fra flere synsvinkler gennem forskellige personer.

Bödvar Gudmundsson:
Vindenes hjem

PP Forlag, 2002. 320 s. 299 kr.

Romanen er første del af en islandsk udvandrersaga og slægtshistorie og er baseret på breve skrevet af forfatterens forfædre i begyndelsen af 1800-tallet. I romanen veksles mellem breve og fortælling, og der tegnes et billede af de barske levevilkår, både i Island og Canada, samt de islandske skikke. Folketro og dagligliv beskrives meget levende.

FOR BØRN

Sys Matthiesen og Anna Mette Bladt:
Fra Margrete den Første til Margrethe den Anden. Otte danske dronninger

Borgen, 2002. 173 s. 275 kr.

I bogen fortælles om otte udvalgte danske dronninger, der tilhørte hver sin tid og havde helt forskellige livsvilkår, men som alle var markante kvinder og satte deres præg på Danmarks historie. I de otte nedslag, der spænder over 600 år, berettes om dronningernes livsvilkår og tidens politik, kultur og samfundsmønstre. Bogen indeholder også fiktive historier om de enkelte dronninger, hvor der digtes over en episode i deres liv. Kan læses fra ca. 12 år.

Hvad var Tycho Brahes næse lavet af?

Af spillet Trivial Pursuit fremgår det, at Tycho Brahes næse var lavet af guld. Jeg har altid troet, at den var lavet af sølv, og jeg vil nu spørge, hvad der er rigtigt.

*med venlig hilsen
Anne Hansen, Odense*

Svar:

I efteråret 1566 var Tyge Brahe (1546-1601, også kaldet Tycho Brahe) indskrevet på universitetet i Rostock. Under en fest kom han op at skændes med en anden studerende, adelsmanden Manderup Parsberg, som var en af hans fjerne slægtninge. Dette gentog sig den 27. december, og det endte i duel på kårde. Manderup sårede Tyge ved at hugge en del af hans næse af. Heldigvis for Tyge udbrød der ikke betændelse. Tyge udformede selv sin – eller rettere sine – proteser der blev sat fast med en salve, han altid bar på sig. Da han var en moden mand, havde han en protese af sølv og guld. I forbindelse med en undersøgelse af hans grav fandt man spor af kobber på hans næse. Derfor er det meget muligt, at han havde to proteser, en af sølv og guld til fint brug og en af kobber til hverdagsbrug. Med andre ord havde både du og Trivial Pursuit ret. Du kan læse mere om Tyge Brahe i bogen af samme navn skrevet af Alex Wittendorff (udgivet på Gad 1994).

*Lars B. Struwe
Arkivar
Rigsarkivet.*

SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Hvor ligger Struensee begravet?

Jeg har i Ugebladet SØNDAGS brevkasse svaret, at J. F. Struensees jordiske rester blev gravet ned på Vester Fælled ved retterstedet. Nu mener en læser, at hans rester blev begravet i en blykiste på Skt. Petri Kirkegård. Kan I hjælpe med det rigtige svar?

*med venlig hilsen
Dorthe Liljensøe*

Svar:

J. F. Struensee blev henrettet d. 28. april 1772 på Østerfælled, omtrent hvor Parken ligger i dag. Allerede samme dag blev hans rester kørt til galgebakken, som dengang lå, hvor Amerikavej på Vesterbro ligger i dag.

Der hang han i nogle år og er formodentligt til sidst blevet begravet i selve galgebakken, som det var almindeligt på den tid. Da området senere skulle bebygges, samlede man de fundne knoglerester i en trækasse, som blev anbragt på Vestre Kirkegård.

Da knoglerne i folkemunde og af autoriteterne blev tilskrevet Struensee, der jo var født tysk, blev de overført til den tyske Skt. Petri Kirke i København, hvor de nu ligger i en barnekiste anbragt under gulvet i familien Schimmelmanss gravsted.

Inde i kisten ligger nogle brune papirposer, hvori der ligger knoglerester, som stammer fra ca. fem forskellige mennesker. Om Struensee er en af disse kan næppe afgøres, før nogen skaffer penge til en DNA-test.

*Asser Amdisen
cand. mag.
forfatter*

Besøgte kronprins Frederik Hitler efter Telegramkrisen?

Er det korrekt, at daværende kronprins Frederik måtte tage til Berlin for at formilde føreren, som følte sig krænket over Christians X.s kortfattede svartelegram på Hitlers lykønskningstelegram?

*med venlig hilsen
Inge Strunge
København K.*

Svar:

I anledning af Christian 10. fødselsdag, den 26. september 1942, sendte Hitler ham et lykønskningstelegram, som Christian 10. besvarede med et telegram på kun fem ord. Dette gav anledning til en krise mellem den danske regering og den tyske besættelsesmagt. Tysklands reaktion på telegrammet var reelt set kun et skalkeskjul for en stigende tysk utilfredshed med forholdene i Danmark. Krisen i sig selv sluttede først i november 1942, hvor en ny dansk regering tiltrådte i form af ministeriet Sca-venius. Kronprins Frederik rejste ikke til Tyskland for at bilægge striden, men indtog en central rolle, idet Christian 10. den 19. oktober styrtede med sin hest. Herefter viste Christian 10. sig næsten ikke offentligt, og store dele af hans arbejde blev overtaget af kronprins Frederik. Telegramkrisen er behandlet intensivt i bl.a. Hans Kirchhoffs *Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikens fald. Forudsætninger og forløb. En studie i kollaboration og modstand*. Gyldendal 1976.

*Lars B. Struwe
Arkivar
Rigsarkivet.*

En fornem *vinkælder*

Johan Sigismund Schulin var født i Bayern og blev i 1730 ansat som medlem af direktionen i generalpostamtet i Danmark. Embedet indebar blandt andet åbning af breve i al hemmelighed og var en højt betroet stilling i den daværende danske efterretningstjeneste. Efter et par år blev Schulin i 1733 sekretær i Tyske Kancelli. Tyske Kancelli var delt i to enheder, Indenrigske- og Udenrigske Afdeling, der tog sig af henholdsvis administrationen af Hertugdømmerne (Slesvig, Holsten, Oldenburg og Delmenhorst) og af udenrigspolitikken. Fra 1735 var han oversekretær – dvs. leder af kancelliet og i moderne forstand udenrigsminister.

Foto: Hans Juhl

Fra 1700-tallets midte er en af enevældens fornemste embedsmænds private regnskaber bevaret. Dette regnskab giver et unikt indblik i vinforbruget i de højere cirkler.

AF KAREN HJORTH

I arkivet på Frederiksdal slot ved Furesøen i Lyngby-Taarbæk kommune ligger regnskaber, som især stammer fra de første 100 år af de godt 250, familien Schulin foreløbig har tilbragt på slottet. Blandt disse er også vinkælderregnskaber, hvoraf det ældste er fra 1744. På det tidspunkt var Frederiksdal under opførelse, og den vinkælder, som det her fremdragne regnskab omfatter, lå i familiens gård på Østergade i København, i det område, hvor Illum nu er beliggende. Frederiksdal stod færdigt i 1746, og dér blev også indrettet en

Mål og mønt:

I dansk oksehoved =
231,84 liter.

Dette er betegnelsen for
et rummål på 232 liter.
Det er uklart, hvorfra be-
tegnelsen kommer. Ordet
er lånt fra tysk og bety-
der en stor (vin)tønde.

På engelsk bruger man
»hogshead« altså svine-
hoved.

I ahm = 149,75 liter
I anker = 38,64 liter
I rigsdaler = 6 mark
I mark = 16 skilling

samfundslag. I 1740'erne var Johan Sigismund Schulin på toppen af sin karriere og i fuld gang med at modernisere gården i Østergade og samtidig bygge det hvide lystslot ved Furesøen ved tidens førende arkitekt, Nicolai Eigtved.

Vinkælderregnskabet

I 1744 overgav Schulin opsynet med vinkælderen til en af sine ansatte, Jens Hansen, der havde været sekretær hos ham i tre år. Jens Hansen har tiltalt Schulin ved sin pålidelighed og sin smukke, sikre håndskrift, sine nøjagtigt opstillede regnskabsblade og sin regnskabskyndighed. Han var beskæftiget hos familien i 30 år med månedsregnskaber, kokkenregnskaber, regnskabskontrol og altså også vinkælderregnskaber. Han startede sin nye funktion med at anlægge det regnskab, som er gengivet på side 36.

»Specification over saavel de Vine udi Kælderen, da samme mig naadigst blev anførtroet, forfandtes, og hvad siden er tilkommen. Som ogsaa over, hvad jeg der af, efter indgivne, og af Deres Excellence approberede Uge-seddeler, haver udleveret. Anno 1744«.

Forste opslag har han opdelt i 23 kolonner. I dem indføres dato, tekst og vintypen. Han starter med at anføre den beholdning, der var, da kælderen den 29. december 1743 blev ham »anførtroet og overleveret«. Der var i alt 504 flasker specificeret vin, 9½ flasker ubekendt vin, 3 prober madeira, 3 prober mosel og rhinskvind, 1 rhonevin, 1 burgunder og ½ flaske kirsebærvind. Dertil kom 83 flasker engelsk øl og 6½ flasker hindbærsaft.

I kælderen var der yderligere 3 oksehoveder rødvin samt 2 ahm og 1 anker rhinskvind. Disse gamle rummål er omsat til liter ca. 700 liter rødvin og ca. 340 liter rhinskvind. En betydelig mængde i en privat husholdning, der på dette tidspunkt bestod af ægteparret Schulin og en 1-årig datter samt en stor stab af tjenestefolk. Selskabeligheden har været omfattende, og vinkælderen har skulle tjene til at kaste glans over huset og familiens middagselskaber.

Af regnskabets 23 kolonner er 17 til specificerede typer vine, derefter følger engelsk øl, usquebak (som er whisky), hindbærsaft samt kategorien adskilligt. Typerne, som står oven over stregen, er fra venstre: Røde vine, Pontac, Hermitage, Burgundier, Riinsk vin, Fransk vin, Muscatvin, Samosvin, Mathera, Cote Roti, Constantz, Capvine, Hvid Capvin, Ungarsk vin, Syracuservind, Florentinervind, Peter Semeng, Engelsk øl, Usquebak, Hindbærsaft og Adskilligt.

Pontac er en bordeaux, Constantz er Cap-vine fra Store- og Lille Constantia, Peter Semeng er sikkert Jens Hansens udtale af en Malaga-vind med navnet Pedro Ximenez. Der var 2½ flaske Usquebak. De blev drukket i lobet af de følgende år, og der kom ikke nye til, idet kolonnen er forsvundet fra det næste bevarede regnskab, som er fra 1747.

Det er en både omfattende og meget varieret mængde vind, som gehejme-
råden havde i sin kælder.

Spændende vin

Iblandt vinene var en international nyhed, Constantz-vinen, der ikke havde været på markedet i ret mange år, så Schulin var absolut med på noderne. Vinen er kommet til Danmark med de danske Kina- og Ostindien-farere, der lagde ind til Kap Det Gode Håb på deres rejser. Det fremgår af skibsjournaler, at der blev købt vin, men også at man fik vingaver, mens skibene lå på reden. Det ser ikke ud til, at Schulin har købt sin Constantia-vin. Han har formentlig fået den som gaver i sin egenskab af præsident for Asiatisk Kompagni. I 1745 fik han yderligere 24 flasker hvid Constantz af justitsråd Klöcker. Disse flasker blev indskrevet i det følgende års vinkælderregnskab som hvid Conzantz, og de viser dermed, at de 25 flasker fra 1744 må have været den røde Constan-

Det var bl.a. 1700-tallets berømte og efterspurgte søde vin fra Constantia-vingården på bakkerne ned mod False Bay på Kap Det Gode Håb, som Johan Sigismund Schulin i 1744 havde 25 flasker af i sin kælder.

tiavin. Det var absolut ikke »bællevin«. Der blev kun drukket lidt af den, en halv flaske til særlige lejligheder. Og der var år, hvor den slet ikke blev rørt. Den sidste flaske blev drukket til nytår 1754.

Det var ikke kun Schulin, der kendte og skattede Constantzvinen. Den fandt vej ind i den engelske litteratur med Jane Austen og Charles Dickens. Napoleon fik leveret 30 flasker om måneden på St. Helena. På vore hjemlige breddegrader importerede Frederik de Coninck Constantzvinen omkring 1800, og han har leveret flaskerne til vinen. Der ligger således en række breve fra Handelshuset de Coninck i det sydafrikanske nationalarkiv.

Tilgang af vine

I regnskabet for den Schulinske vinkælder har Jens Hansen i den venstre del af arket indskrevet tilgangen til beholdningen med oplysning om, hvad der er købt, og hvornår det er sket, samt hvem der har leveret vinen. Han starter med at indskrive, at han 13. januar 1744 har aftappet et oksehoved rødvin og deraf fået 237 flasker. Det er ikke til at se, om der regnes med det danske oksehoved som rummål eller eksportstedets. Men aftapningen på flasker resulterer hver gang i omkring 240 flasker, så uanset hvor vinen kommer fra, er rummålet, der anvendes i denne kælder, det samme. Et dansk oksehoved var godt 230 liter, så efter dette mål har hver flaske været på næsten 1 liter.

Næste post er 60 flasker madeira og 36 malvasia modtaget fra England. I marts er 2 oksehoveder rødvin aftappet og har givet 484 flasker. I maj er efter »Deres Excellences naadige ordre« købt 12 flasker rhinskvin og 12 flasker fransk vin hos vinhandler Toyon. Den 30. maj blev der virkelig fyldt op i kælderen, for da ankom 8 oksehoveder Margeaux, 9 Medoc og 1 hvid fransk vin. I alt godt 4.000 liter. Et halvt år efter aftappes et oksehoved Margeaux og Medoc. I sommerens løb blev indkøbt flere flasker, herunder en enkelt flaske burgunder, formentlig som prøve. Man kan nemlig se, at der sidst på året blev indkøbt 170 flasker burgunder.

Sammentællingen af årets tilgang af vin i flasker blev til i alt 2.799.

Vinforbruget

Herefter følger de ikke mindre interessante sider i regnskabet, nemlig oversigten over forbruget. De er indrettet med de samme kolonner for oven til de specificerede vine. I venstre side er årets 52 uger indskrevet. Her kan man så se, hvilken vin og hvor meget, der er udskænket i familien Schulins husholdning.

Det mindste forbrug finder sted i ugen 10.-16. maj, hvor der kun er taget 17 flasker op, 12½ flasker rødvin, 3 flasker rhinskvin, ½ flaske fransk hvidvin og en flaske madeira. Det største forbrug er mellem 29. november og 5. december. Det er på 67 flasker i alt: 44 røde, 2½ Hermitage, 3 Burgunder, 7½ rhinsk- og 7½ fransk hvidvin, 1 muskat, ½ Cote roti, ½ Cap-vin og 1 flaske ungarsk vin. Af oversigten kan man også se, at det daglige forbrug var rødvin, hvidvin og madeira. Derudover blev der så efter lejligheden taget en halv eller hel flaske af de andre vine frem.

Køkkenregnskaber, som også er bevaret i arkivet, kan give os den yderligere oplysning, at selskabet, der krævede det store vinforbrug, fandt sted 30. november 1744. Den dag var der nemlig to koner ekstra i køkkenet til at vende steg. Udover stegen blev der serveret fisk og fjerkræ, noget af det i gelé, og desserten var kage.

Sammen bringer disse regnskaber os meget tæt på middagsbordet i det schulinske hus, der var dækket med damaskduge og sølvtallerkener, ligesom man også kan se, hvordan de fejrede deres mærkedage. Ved at sammenholde forskellige regnskaber, herunder vinkælderregnskabet, har jeg kunnet fastslå, at Frederik 5. aflagde besøg på det nyopførte og færdigindrettede Frederiksdal den 27. juni 1747. Det besøg medførte et indhug på 178 flasker vin i beholdningen. Blandt denne store mængde figurerer en halv flaske hvid Hermitage. Den har sikkert kun været bestemt for kongen og Schulin.

Det fremgår af andre regnskaber i arkivet, at der, når der var kommet et oksehoved vin, blev købt en snes æg til at klare den. Æggehviderne bandt bundfaldet, og metoden benyttes faktisk den dag i dag. Flaskerne havde man i kælderen, men en tilbagevendende udgiftspost var 250 propper til et oksehoved. De kostede 2 mark, 8 skilling.

I anden halvdel af 1700-tallet blev Constantzvinen stærkt efterspurgt af de europæiske fyrstehuse og aristokratiet. Vinen var meget populær indtil vinstokkene i 1880'erne blev angrebet af vinklusen, *phylloxera*. Produktionen af Vin de Constantz ophørte, og den kendes derefter kun fra de flasker, som lå rundt omkring i herresædernes vinkældre.

Nederst på siden gøres årsregnskabet op. Forbruget, der havde været på 1.409½ flasker trækkes fra beholdningen. Knap halvdelen af tilgangen i flasker var tilbage, men også 6 oksehoveder rødvin, 2 ahm rhinskvind, 1 ahm og 1 anker hvid fransk vin, i alt ca. 1.900 liter.

Forbruget var let stigende i de følgende år. Ved sin død i 1750 efterlod gehejmeråden sig en velforsynet vinkælder med 968 flasker og ca. 1.800 liter vin i fustager. Selv om de repræsentative pligter må antages at være ophørt med mandens død, fordoblede enkegrevindens ikke desto mindre vinforbruget i 1750'erne. I 1754 brugte hun 2.838 flasker vin, heraf 2.528 rødvin. Hun må have haft megen selskabelighed.

Forholdet mellem herskab og tjenestefolk bliver også dokumenteret. Det fremgår nemlig af ugesedlerne efter 1774, at folkene fik nogle flasker vin fra

herskabets kælder med på den årlige udflugt til Dyrehaven – kilderejsen, som den blev kaldt. Til højtiderne, påske, pinse, Mikkelsaften, Mortensaften, samt jule- og nytårsaften faldt der også nogle flasker af til dem. Forvalter Christian Thorup fik i januar 1797 8 flasker rødvin til sin kones begravelse.

Hvad kostede vinen

Priserne fremgår ikke af Jens Hansens regnskab, men andre steder i arkivet ligger regninger for den indkøbte vin. Her kan man se, at et oksehoved Medoc kostede 58 rigsdaler. Andre rødvine kostede fra 50 til 70 rigsdaler. For et anker hvid fransk vin betaltes 5 rigsdaler og for et anker rhinskvin 14 rigsdaler. En flaske uspecificeret rødvin kostede 24 skilling, men en flaske Cap-vin kostede 92 skilling eller næsten en rigsdaler.

I 1980 fik Klein Constantia ny ejer, Dugie Jooste. Han fik fortalt historien om Vin de Constantz og satte sig for at genoplive den berømte vin. Efter 100 års pause kom der fra 1986 igen Constantzvin på markedet, og nu kan der atter lægges flasker i Schulins vinkælder på Frederiksdal – såvel som i alle andres. Man har i den forbindelse bibeholdt den noget særprægede bund på flasken.

Til sammenligning kan man se, at et oksehoved øl, som var den almindelige drik for de fleste mennesker, kostede 4 rigsdaler, 8 skilling. Det er klart, at vin var luksusforbrug. Det er ikke til at afgøre, hvad beløbene ville være i nutidens penge, men ved at sammenligne med de lønninger, som familien Schulins ansatte fik, kan man få et indtryk af den overdådighed, som en sådan vinkælder var udtryk for.

Jens Hansen fik 37 rigsdaler i løn i kvartalet. Håndværkere som snedker, kleinsmed, tapetserer og maler fik et par rigsdaler for et udført stykke arbejde, og de mandlige daglejere, der arbejdede i haven på Frederiksdal, fik 1 rigsdaler om ugen. Et oksehoved rødvin var for dem mere end en årsløn.

Det var Johan Sigismund Schulin, der lagde grunden til vinkælderregnskaberne. Hans mål hermed var, som ved alt han havde med at gøre, at kontrollere og styre. Han forlangte den største nøjagtighed af sine tjenestefolk. Takket være den er de regnskaber, der er ført i hans tid, et usædvanligt detaljeret kildemateriale. Men også nogen tid efter hans død i 1750 svævede hans ånd over familien Schulins regnskabsførelse. Da Jens Hansen i 1752 opdagede, at han i regnskabet for 1748 ved transport fra en side til en anden i stedet for 73½ havde skrevet 37½ flasker Cap-vin, skrev han en underdanigst promemoria til grevinden og forklarede, hvorfor der til indtægt nu blev optaget 36 flasker i 1752-regnskabet, »den højstsalige herre til skade uvidende anført«. I 1781 skrev kammertjener Thygesen ved afslutningen af regnskabet: »Ekstra udgivet tid efter anden 7 potter rom«. Se, det var ikke gået i gehejmerådets tid.

Litteratur og kilder:

Arkivet på Frederiksdal: Vinkælderregnskaber 1744-1808.

Ole Jørgen Rawert: *Almindeligt Værellexicon*. København 1834.

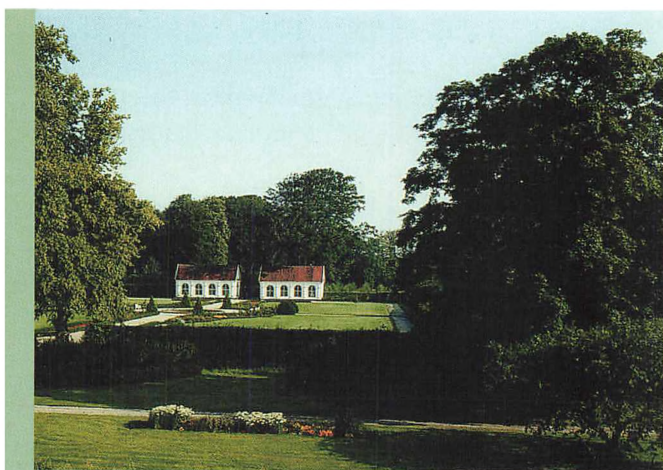
Poul Thestrup: *Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen til i dag*. Arkivernes Informationsserie. 1991.

Karen Hjorth er seniorrådgiver i Rigsarkivet.

EKSOTISKE VÆKSTER PÅ HERREGÅRDEN

Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum åbner nu sine enestående nyrestaurerede *Orangerier* fra 1720'erne.

Orangerierne på Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum, opført 1725-26.

De to elegante hvide orangeribygninger ligger smukt placeret i herregårdens haveanlæg, hvor de fortæller historien om dengang, drømmen om at spadsere mellem duftende appelsintræer og servere pomerans af egen avl på taffelbordet blev til virkelighed på slotte og herregårde over hele Nordeuropa.

At dyrke eksotiske planter som citron, appelsin, myrte og laurbær var højeste mode blandt Europas fyrster og adel, og fra slutningen af 1600-tallet til midten af 1700-tallet opførtes orangerier ved mange slotte og herregårde. I disse opvarmede »glashuse« kunne de sarte planter overleve nordens kolde vintre i træbaljer og krukker, mens de i de lyse varme sommermåneder udsmykkede den udendørs barokhave.

Orangerierne var dog ikke kun praktiske foranstaltninger. De var i mindst lige så høj grad prestigeprojekter, som på grund af de enorme udgifter, der var forbundet med indkøb af planter og selve driften af husene, var forbeholdt konge og aristokrati. Med orangerierne kunne den stolte ejer imponere sine fornemme gæster med sin samling af eksotiske vækster hele året, og dermed demonstrere ikke blot sin velstand, men også at han var med på moden. I Danmark fascineredes konge og adel ligeledes af kunsten at drive sarte planter frem og få dem til at overvintre i det kolde danske klima.

Herremanden på Gammel Estrup, Christen greve Skeel, tilhørte adelens absolutte top, og han stod ikke tilbage for nogen, når det drejede sig om at følge den nyeste mode. I årene 1725-26 lod han således de to enestående barokke orangeribygninger i herregårdens have opføre. Her overvintrede både appelsin-, laurbær- og pomeranstræer, mens de om sommeren var stillet op i haven til glæde for familien og deres gæster, som kunne nyde duften og synet af blomstrende appelsintræer.

Nutidens besøgende på Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum, får nu også mulighed for at opleve det ene af herregårdens smukke orangerier fyldt med eksotiske planter, når museet fra den 15. maj slår dørene op for de nyrestaurerede bygninger.

Orangerierne åbnes af Herregårdsmuseets protektor, Hans Kongelige Højhed Prins Joachim.

*Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum
Randersvej 2, DK-8963 Auning*

I NÆSTE NUMMER:

Gøngehøvdingen:

Langt fra alle ved, at *Gøngehøvdingen* hed Svend Poulsen, og at han ikke havde meget at gøre med gøngerne. Der findes bevaret i alt 109 arkivalier, der omtaler Svend Poulsen, og det er kun i tre af disse, at Svend Poulsen omtales med tilnavnet 'Gønge'. I artiklen fortæller ph.d.-stipendiat fra Cambridge University, Kim Wagner, om forvandlingen af officeren Svend Poulsen, der deltog i en række krige i 1600-tallet, fra en historisk person, der ledte partisaner på Sjælland, til sagnhistorie på Sydsjælland. Videre beskrives det, hvordan denne sagnhistorie bearbejdedes til en roman af P. D. Faber og videre til den historie, de fleste af os kender, i form af Carit Etlars roman *Gøngehøvdingen*. Artiklen fortæller en god historie og afliver et par myter – bl.a. får vi at vide, at den gode Ib faktisk slet ikke er Ib.

Udvandrere til USA:

Mange af de danskere, der udvandrede til USA i 1860'erne, meldte sig som soldater i den amerikanske borgerkrig. Museumsinspektørerne Lisbeth Pedersen og Mads Findal Andreasen fra Kalundborg og Omegns Museum beskriver i artiklen *Danskere i den amerikanske borgerkrig*, hvad der fik danskere til at melde sig i denne blodige konflikt. Danskere meldte sig på begge sider i krigen, og motivet var ofte udsigten til penge og jord. I artiklen beskrives at par af de danske udvandreres skæbne. For nogle blev det vejen til lykken, for andre blev det en grum skæbne med dødelig udgang.

Åbningstider på Statens Arkivers læsesale

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, tirsdag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

LEVENDE FORTIDSMINDER

**Haveføjleton af museumsleder
Lisbeth Pedersen, botanikere
Hans Guldager Christiansen
og Birger Prehn, Kalundborg.**

De fleste forbinder formentlig Kalundborg med den femtårnede kirke, der knejser højt i bybillede, og som især tegner byens profil, når man nærmer sig fra søsiden. Kirken er da også udpeget til at være et af de fem betydeligste bygningsværker fra middelalderen herhjemme, og den ligger midt i den middelalderlige bydel, Højbyen. Her kan besøgende vandre rundt mellem talrige huse fra middelalderen og renæssancen, og kun et stenkast fra kirken kan de inspicere ruinerne af den borg, som i 1100- og 1200-årene lå ud til en lille havn, der fra naturens side var beskyttet af krumodden Gisseløre. Kigger gæsterne særlig godt efter, vil de også kunne iagttage, hvordan levende middelalderlige fortidsminder spirer frem og blomstrer op i disse omgivelser. Kalundborg er nemlig, næst efter Hammershus på Bornholm, det sted i landet, hvor der vokser flest kulturplanter, der har haft en dokumenteret anvendelse i middelalderen. Nær ved 50 forskellige planter, det være sig lægeplanter, gift-, farve- og pryddurter af middelalderlig oprindelse, er indtil videre lokaliseret i byen og udgør de skrøbelige monumenter over gammel havekultur. Nogle af disse levende kulturminde bliver af haveejere i dag betragtet som ukrudt, der for alt i verden skal væk, mens andre bare får lov til at stå. Alle er de dog eksempler på levende kulturhistorie, der bliver præsenteret på denne og tre efterfølgende planteture.

Planterne i Kalundborg har med større og mindre held overlevet på steder, hvor slåmaskiner, skuffejern og sprøj-

temidler ikke har kunnet nå. Her har planterne takket været forskellige strategier for overlevelse formået at modstå bykulturens intensive pleje og renholdelse. Dvaleplanter udgør den ene kategori af disse overlevende, der især dukker op, hvor udgravninger roder op i jorden. I Kalundborg er de i særlig grad blomstret op, hvor arkæologer har gravet i gamle jordlag og uden at vide det givet de gamle frø nye vækstbetingelser. Frø fra nogle dvaleplanter kan ligge stand-by i århundreder, uden at spiringsevnen går tabt. Som eksempler kan nævnes Skarntyde, Stor Hundepersille, Rød Tandbæger, Uldbladet Kongelys, Hjerterbladet Gåsefod, Æselfoder og Bulmeurt. Af disse er Bulmeurt nok den kendteste af dvaleplanterne, som dukker op på steder, hvor gammel kulturjord er blotlagt. Bulmeurt er blandt de ældst beskrevne læge- og giftplanter. Korrekt doseret virker den smertestillende og søvndyssende. Den har især været anvendt mod tandpine og blev allerede af babylonerne for 5.000 år siden anvendt mod disse pinsler. Den blev introduceret i Nordeuropa via middelalderens klostre, og ekstrakter fra bladene er op til vor tid indgået i diverse smertestillende midler.

Bulmeurt er 2-årig. Det første år spirer frøet op til en roset af store, bugtede, fligede blade. Det andet år søger et bladrigt, blomstrende skud til vejrs, og frøene ligger inde i det krukkeformede bæger parat til at blive spredt. Bulmeurt forsvinder dog hurtigt fra stedet igen, hvis ikke jorden holdes åben, men frøene ligger klar til næste gang, der rodes i jorden. Det er sket gentagne gange på voldterrænet lige vest for den femtårnede kirke i Kalundborg, senest ved arkæologiske udgravninger i 1984, og allerede i 1986 fandt byens to kulturbotanikere en blomstrende Bulmeurt i blottet jord på voldgravsiden. Den formodes at være spiret af et frø, frilagt i jord fra den gamle voldgrav, som var i funktion fra 1356 til midten af 1600-tallet.